

**ΕΣΤΙΑ ΠΕΡΙΔΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ  
«ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ»**

## **ΑΝΑΤΥΠΟ**

**2ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ  
ΠΡΑΚΤΙΚΑ**

**Η ΠΕΡΙΑ ΣΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ  
ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ**

**ΚΑΤΕΡΙΝΗ 2002**

Ἄγνωστο ἔργο τοῦ Ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννου

Σέ προηγούμενο ἄρθρο μου, πού ἀποτελέσει θέμα ἀνακοίνωσής μου στό Α' Ἐπιστημονικό Συνέδριο «Ἡ Πιερία στά Βυζαντινά καί Νεώτερα χρόνια»<sup>1</sup>, εἶχα ὑποσχεθεῖ ὅτι θά ἐκδώσω καί θά σχολιάσω ξεχωριστά τήν πραγματεία πού μᾶς παραδίδεται ἀπό τό χειρόγραφο τῆς μονῆς τοῦ Μ. Μετεώρου ἀριθ. 283 μέ τίτλο «Ἰωάννου Κίτρους περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου εἴδησις ἀκριβοῆς», προτοῦ προχωρήσω στή συγκεντρωτική ἔκδοση τῶν κειμένων πού φέρονται μέ τό ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Κίτρους<sup>2</sup>. Σήμερα πραγματοποιῶ αὐτή τήν ὑπόσχεση μέ τήν εὐκαιρία τοῦ Β' Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου στήν ἴδια πόλη.

Ἡ μικρή πραγματεία «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου» μέ τό ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννη μᾶς παραδίδεται, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νά διαπιστώσω, ἀπό ἓνα καί μόνο χειρόγραφο, τόν κώδικα τῆς μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων ἀριθ. 283, φφ. 201-205<sup>3</sup>.

1. Βλ. Β. Κ. Κατσαροῦ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Ἰωάννης (± τέλη 13ου αἰ.), *Ἡ Πιερία 1*, σ. 127-148. Τό ἄρθρο αὐτό περιλαμβάνεται καί στόν τόμο πού ἐπιμελήθηκε ὁ Ἀρχιμ. Ἰγνάτιος Δ. Σωτηριάδης, Πανόραμα Ἱστορίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κίτρους, τόμ. Α', Ἐπίσκοποι - Μητροπολίτες [ἔκδοσις Βαρναβείου Βιβλιοθήκης Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κίτρους - Κατερίνης καί Πλαταμῶνος], Κατερίνη 1999, σ. 47-65.

2. Ὁ.π., σ. 145 σημ. 103 (ἀνατ. σ. 64).

3. Αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη καί ἀπό τή θέση αὐτή νά εὐχαριστήσω τόν ἀγαπητό συνάδελφο Δημήτρη Σοφιανό, ὁ ὁποῖος πρόθυμα, ὅπως πάντα, ὄχι μόνο μοῦ προμήθευσε φωτοαντίγραφα τοῦ χειρογράφου ἀπό τό ὑποδειγματικό «Ἀρχεῖο τῶν χειρογράφων τῶν Μετεώρων» τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, ἀλλά καί συζήτησε μαζί μου τοὺς προβληματισμούς πάνω στό ἀνοιχτό ζήτημα γιά τή θέση τοῦ Ἰωάννου Κίτρους στή βυζαντινὴ γραμματεία.

Τό χειρόγραφο είναι χαρτώο, μικροῦ σχήματος, διαστάσεων 0,112x0,170 μ., αποτελούμενο ἀπὸ 208 φύλλα, μέ στάχωση δερμάτινη. Κατατοπιστική περιγραφή τοῦ χειρογράφου συνέταξε παλαιότερα ὁ Ν. Α. Βέης<sup>4</sup>. Μέ βάση τὴν περιγραφή αὐτὴ τό μικρό χειρόγραφο δέν εἶναι παρὰ ἓνα «εὐχολόγιον», στά κείμενα τοῦ ὁποίου παρεμβάλλονται καί ὀρισμένα κείμενα νομικά (ὅπως π.χ. «Νόμοι γεωργικοί»<sup>5</sup>, φφ. 62-66<sup>ν</sup>) ἢ νομοκανονικοῦ περιεχομένου (ὅπως π.χ. οἱ «ἐρωτήσεις τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυροῦ Μάρκου καί ἀποκρίσεις ἐπ' αὐταῖς τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου κυροῦ Θεοδώρου...»<sup>6</sup>, φφ. 67-117<sup>ν</sup>) ἢ τό ἀπόσπασμα «ἐκ τοῦ εὐχολογίου τοῦ πατριαρχικοῦ, ὅπως δὴ χρὴ δέχεσθαι τοὺς ἀπὸ αἰρέσεων ἐν τῇ ἀγία τοῦ Θεοῦ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ»<sup>7</sup>. Συνεπῶς ἡ συμπερίληψη μέσα στά κείμενα τοῦ μικροῦ εὐχολογίου τῆς *πραγματείας* τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννου «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου εἰδησις ἀκριβὴς» δέν εἶναι ἄσχετη καί ἀδικαιολόγητη.

Ἡ ἀναφορά καί πάλι τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους ἔστω καί σ' ἓνα μικρό εὐχολόγιο πού περιέχει ἀνθολογημένα, θά λέγαμε ἐπιλεγμένα, κείμενα, ἐπαναφέρει τό πρόβλημα γύρω ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ καί δράση τοῦ συγκεκριμένου προσώπου, τοῦ Κίτρους Ἰωάννου, τό ὁποῖο ἐπανεμφανίζεται καί ἐδῶ μέ τῇ γνωστῇ καί ἀπὸ ἄλλα του ἔργα νομοκανονικῇ ιδιότητι. Δέν νομίζω ὅτι πρέπει νά ἐπανέλθει κανεὶς στό ζήτημα ταύτισης τοῦ προσώπου μέ τό πρόσωπο κατὰ πάσα πιθανότητα τοῦ Ἰωάννου Σηκουνητηνοῦ πού ἐμφανίζεται τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 13ου αἰῶνα, ὡς πρωτόθρονος ἐπίσκοπος στή

4. Βλ. Ν. Α. Βέη, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων, ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν Καταλοίπων Νίκου Α. Βέη [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καί Νέου Ἑλληνισμοῦ], τόμ. Α', Ἀθῆναι 1967, σ. 302-303 (βλ. τώρα καί ἀνατύπωση τοῦ τόμου Α'. *Τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως*, Προλεγόμενα - Προσθήκαι Λ. Βρανούση - Δ. Ζ. Σοφianoῦ, Ἀθῆναι 1998, σ. 302-303).

5. Γιὰ τὰ ζητήματα διασύνδεσης τοῦ κειμένου αὐτοῦ μέ τῇ Θεσσαλονίκῃ βλ. τώρα Helga Köpstein, *Thessalonike wiege des Nomos Georgikos?*, Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου «Βυζαντινὴ Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.» [*Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη* ἀρ. 82], Θεσσαλονίκη 1995, σ. 157-162.

6. Γιὰ τό ζήτημα αὐτό βλ. Β. Κατσαροῦ, Ἰωάννης Κασταμονίτης. Συμβολὴ στή μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καί τῆς ἐποχῆς του [*Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται*, 22], Θεσσαλονίκη 1988, σ. 307-336.

7. Πρὸβλ. *Εὐχολόγιον* τό Μέγα σύν Θεῷ ἀγίῳ, ἐν Ρώμῃ 1873, σ. 473.

μητρόπολη Θεσσαλονίκης, νά αντικαθιστᾷ τόν ἀπουσιάζοντα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καί νά συμμετέχει ἐνεργά στήν ἀπόδοση δικαίου σέ ὑποθέσεις αὐτῆς τῆς ἐποχῆς<sup>8</sup>. Ἡ ἐπισήμανση τῆς χρονικῆς περιόδου μέσα στήν ὁποία ἐντοπίζεται ἡ δράση τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους στή Θεσσαλονίκη κατά τήν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου<sup>9</sup> δέν σημαίνει βέβαια ὅτι μπορεῖ νά καθορίσει εὐκολα καί μέ ἀκρίβεια τό χρόνο τῆς συνολικῆς του παρουσίας στό προσκήνιο τῆς ἱστορίας, τίποτε ὅμως δέν ἀποκλείει τήν περίπτωση ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Ἰωάννης νά διήνυε τήν τελευταία φάση τῆς σταδιοδρομίας του ἢ καί τῆς ζωῆς του, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ ταύτιση τοῦ προσώπου του μέ αὐτό τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννη ὁ ὁποῖος ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ἐπίσκοπο Δυρραχίου καί μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος Κωνσταντῖνο Καβάσιλα εἶναι πολύ πιθανή. Ὁ Κωνσταντῖνος Καβάσιλας ἐντοπίζεται σίγουρα στήν μητρόπολη Δυρραχίου τό 1259 καί ἡ ὑπαρξή του στήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀχρίδος μαρτυρεῖται ἀπό γραπτές μαρτυρίες στήν ἑβδόμη δεκαετία τοῦ 13ου αἰώνα<sup>10</sup>. Ἄν ἐπομένως ἡ

8. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Ἰωάννης, σ. 140-141 (= ἀνατ., σ. 58-60). Ὡς «πρωτόθρονος» τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ὁ Κίτρους παραμένει μέχρι τό 1924· τότε ἡ ἐπισκοπή Κίτρους ἀναβιβάζεται σέ μητρόπολη (βλ. Ath. Angelopoulos, *The Episcopal Synod of Thessaloniki and its Significance for Today*, Thessaloniki 1977, σ. 384).

9. Βλ. V. Katsaros, Documents relatives à la metropole de Thessalonique datant de la fin du XIIIe siècle - debut du XIVe, *Βυζαντινά* 15(1989) 401-427. Βλ. καί Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, Οἱ ἀπαρχές τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς στή Θεσσαλονίκη κατά τόν 14ο αἰώνα, *Δωδώνη* 21'(1992), [1995], σ. 138 καί σημ. 1.

10. Γιά τόν Κωνσταντῖνο Καβάσιλα βλ. *PLP* no 10097. Γιά τήν ἀγιοποίηση τοῦ Καβάσιλα βλ. Κ. Γ. Νιχωρίτη, Ἀνέκδοτη Ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Κωνσταντίνου Καβάσιλα, στὸν τόμο *Βαλκανιολογικὲς Μελέτες* (Κυριλλο-Μεθοδιανά, Ἑλληνο-βουλγαρικά, Ἀθωνικά), ἐκδ. Ἡρόδοτος, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 173-187. [Τό βιβλίο τυπώθηκε πρόσφατα μέ τίτλο: Οἱ ἅγιοι Κύριλλος καί Μεθόδιος. Οἱ ἀγῶνες καί τό ἔργο τους γιά τήν ἐνταξή τῶν Σλάβων στὸν βυζαντινὸ πολιτισμὸ καί τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, (ἐθνικὰ ζητήματα), Ἡρόδοτος 2000]. Γιά τό πρόσωπο τοῦ Κωνσταντίνου Καβάσιλα, ὡς ἐπισκόπου Τιβεριοупόλεως - «Στρουμίτσης», ὡς μητροπολίτου Δυρραχίου καί ὡς Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν (ὅ.π., σ. 174-175 σημ. 7) ἀναφύονται ποικίλα προβλήματα προσωπογραφικά καί χρονολογικά. Πρόσφατα (σὴν ἐπιστημονικὴ διημερίδα «Μεσαιωνικὴ Ἠπειρος», πού ὀργανώθηκε ἀπὸ τό διατμηματικὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, 17-19 Σεπτ. 1999) ὁ συνάδελφος

μεταγενέστερη παράδοση τῶν χειρογράφων δέν ἀλλοίωσε ἢ δέν περιέπλεξε τὰ πραγματικά δεδομένα στούς τίτλους τῶν χειρογράφων πού μᾶς παραδίδουν τό συγκεκριμένο ἔργο τῶν ἐρωτοαποκρίσεων Καθάσιλα - Κίτρους, τότε θά πρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ἰωάννης ἦταν ἴσως ἐπίσκοπος Κίτρους τουλάχιστον ἀπό τό 1259, ὅταν ὁ Καθάσιλας ἦταν ἀκόμη μητροπολίτης Δυρραχίου<sup>11</sup> καί ζήτησε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Κίτρους νά τοῦ δώσει ὀρισμένες ἀπαντήσεις σέ ζητήματα νομοκανονικά. Τότε ὁ Ἰωάννης συνέθεσε τό κατάλληλο ὕλικό πού συνδεόταν μέ τὰ ἐρωτήματα, ἔτοιμο ἀσφαλῶς καί πρόχειρο ἀπό τή νομικοῦ περιεχομένου βιβλιοθήκη του ἢ τό νομοκανονικό του ἀρχεῖο. Ἄν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα τότε ἡ νομοκανονολογική αὐθεντία τοῦ ἐπισκόπου

Κων. Γ. Πιτοάκης, σέ ἀνακοίνωσή του μέ τίτλο «Κωνσταντῖνος Καθάσιλας, μητροπολίτης Δυρραχίου, ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος: προσωπογραφικά προβλήματα», προσπάθησε νά ἐντοπίσει τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦνται ἀπό φευγαλέες διαπιστώσεις, καί νά τὰ δεῖ μέ καινούρια ὀπτική. Μέ ἐνδιαφέρον ἀναμένουμε τό ὀριστικό κείμενο τῆς ἐργασίας τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου πάνω στό συγκεκριμένο ζήτημα. Σύμφωνα μέ τήν ἀποψη τοῦ Iv. Snegarof (*Istorija na Ohridskata archiepiskopija*, τόμ. 1, Sofia 1924, σ. 156), ἀλλά καί μέ τήν ἐπιγραφή πού σώζεται σέ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορα καί χρονολογεῖται στά 1262/63 (βλ. Kosta Balabanov, *Ikone iz Makedonije*, Beograd 1969, σ. XLI-XLII, σημ. 24 καί πίν. 15· πρβλ. V. J. Djuric, *Icons de Yougoslavie*, Belgrade 1961, σ. 83-84, πίν. 2) ὁ Κωνσταντῖνος Καθάσιλας θρονοῦν ἀκόμη στόν ἀρχιερατικό θρόνο τῆς Ἀχρίδας κατά τήν ἔβδομη δεκαετία τοῦ 13ου αἰ.

11. Βλ. *PLP*, no 10097. Ἄν προσπαθήσουμε νά δγάλουμε συμπεράσματα γιά τήν ἡλικία τοῦ Κωνσταντίνου Καθάσιλα ἀπό τὰ εἰκονιζόμενα πορτρέτα του ὡς ἁγίου (μέ τήν προϋπόθεση ὅτι αὐτά ἀποτυπώνουν τό πρόσωπό του ὡς ἐντύπωμα τῆς μορφῆς του λίγο πρὸ τοῦ θανάτου του) μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπό τίς παραστάσεις του σέ τοιχογραφίες (βλ. σχετική βιβλιογραφία στήν ἐργασία τοῦ Κ. Νιχωρίτη, *Ἀνέκδοτη ἑλληνική Ἀκολουθία*, σ. 175-177 καί σημ. 8-19) ὅτι αὐτός δέν εἰκονίζεται σαφῶς ὡς ὑπέρ ἢ καί ἡλικιωμένος ἱεράρχης στά τέλη τοῦ 13ου αἰ., ἀλλά μάλλον μεσόκοπος. Τό στοιχεῖο αὐτό ὡς προσωπογραφική μαρτυρία μπορεί νά ἀξιολογηθεῖ ἰδιαίτερα (ἀφοῦ ἡ ἀπεικόνισή του δέν ἀπέχει ἀπό χρονολογική ἀποψη περισσότερο ἀπό δύο δεκαετίες) στή σχέση του μέ τόν ἐπίσκοπο Κίτρους Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος θά μπορούσε νά εἶναι νεότερος ἢ ἀκόμη καί συνομήλικος μέ τόν Καθάσιλα, ἂν εἶχε τήν τύχη νά παραμείνει στή ζωὴ μερικά χρόνια ἀργότερα, συμπληρώνοντας τόν κύκλο τῆς ἔως καί τήν ἡλικία τῶν γηρατειῶν του, ἔτσι ὅπως τόν φαντάζεται καί τόν ἀπεικονίζει ὁ μεταγενέστερός του ζωγράφος στή μικρογραφία τοῦ κώδ. Μ. Βατοπεδίου 483 (βλ. Π. Κ. Χρήστου, Χρ. Μαυροπούλου - Τσιούμη, Σωτ. Ν. Καδᾶ, Αἰκ. Καλαμαρτζή - Κατσαροῦ, *Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Σειρά Α', εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, τόμ. Δ', Ἀθήνα 1991, εἰκ. 26).

Κίτρος φαίνεται νά περικλείει τό απαιτούμενο κῦρος ενός προσώπου πού γνώριζε καλά τούς νόμους καί τά νομοκανονικά ζητήματα καί πού μπορούσε νά συμβουλευτεῖ καί νά συγκεντρῶσει τό απαιτούμενο ὕλικό μέ εὐκολία. Στήν οὐσία αὐτό γίνεται στήν πραγματικότητα ὅταν διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Ἰωάννης Κίτρος χρησιμοποιεῖ γιά τίς ἀπαντήσεις του κείμενα ἀποδεδειγμένα ἀνήκοντα σέ προγενέστερους συγγραφεῖς - αὐθεντίες στό εἶδος τῶν ἀποκρίσεων σέ κανονικοῦ περιεχομένου ἐρωτήματα, ὅπως ὁ Δημήτριος Χωματηνός<sup>12</sup> καί πρὶν ὁ διδάσκαλός του Ἰωάννης ὁ Κασταμονίτης, στόν ὁποῖο ἀποδίδεται ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἀποκρίσεων<sup>13</sup>.

Ἄν καταγράψουμε τούς τίτλους του περιεχομένου τῆς πραγματείας τοῦ Κίτρος «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου», τότε διαθέτουμε ἐν περιλήψει τόν θεματολογικό πυρήνα τοῦ ἔργου, γιά νά κατανοήσουμε τί εἶδους θέματα περιλαμβάνονται στήν πραγματεία αὐτή. Οἱ τίτλοι ἔχουν ὡς ἐξῆς:

1. Περὶ τῶν ἀγίων Θεοφανείων (φ. 201, βλ. πίν. 1)
2. Περὶ τῆς Διακαινησίμου (φ. 202, βλ. πίν. 2)
3. Περὶ τοῦ Δωδεκαημέρου (φ. 202<sup>ν</sup>, βλ. πίν. 3)
4. Περὶ τῆς Ἀποκρέου (φ. 203, βλ. πίν. 3)
5. Περὶ τῆς Τυροφάγου (φ. 203<sup>ν</sup>, βλ. πίν. 4)
6. Περὶ τὴν Διακαινήσιμον ἐβδομάδα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς (φ. 203<sup>ν</sup>, βλ. πίν. 4)
7. Περὶ τῆς Τετράδας τῆς Μεσοπεντηκοστῆς (φ. 204, βλ. πίν. 4)
8. Περὶ τῆς Τετράδας τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως (φ. 204<sup>ν</sup>, βλ. πίν. 5)

12. Ἡ σύγχυση μεταξύ τοῦ Χωματηνοῦ καί τοῦ Κίτρος πιστεύω ὅτι γίνεται στήν περίπτωση τῶν ἐρωτημάτων τοῦ Κωνσταντίνου Καβάσιλα, ἐπειδὴ ὁ Δημήτριος Χωματηνός ὑπῆρξε ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, ὅπως ἀργότερα ὁ Καβάσιλας. Ὅποσοδήποτε ὁμως οἱ ἀμφιβολίες πού ὀδηγοῦσαν ἓναν μεταγενέστερο γραφέα στήν ἐπιτόλαιη ἀναγραφή τῶν τίτλων στὰ χειρόγραφα δέν μποροῦν νά στοιχειοθετήσουν ἀντικειμενικότητα ὡς μαρτυρίες. Ἀξίζει ὥστόσο νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ μικρὴ πραγματεία πού ἐξετάζουμε πλησιάζει τό θέμα τῶν ἐρωτο-ἀποκρίσεων ροθ' (5) -κυρίως- καί ρπζ' (4) τῶν ἐκδομένων μεταξύ τῶν ἐργῶν τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ ἀπὸ τόν J. B. Pitra (Analecta Sacta et Classica, Spicilegio Solesmensi, Parisiis - Romae 1841, σσ. 668-674 καί 690-692). Ὁ J. Darrouzès (Les réponses canoniques de Jean de Kitros, REB 31(1973) 334) συνδέει δικαιολογημένα τό πρῶτο κείμενο μέ τόν Ἰωάννη Κίτρος.

13. Γιά τό θέμα βλ. B. Κατσαροῦ, Ἰωάννης Κασταμονίτης, σσ. 307-336.

9. Περὶ τῆς ἑβδομάδος τῆς Πεντηκοστῆς [μόνον ὁ τίτλος] (φ. 204<sup>ν</sup>, βλ. πίν. 5).

Ἀναμφίβολα ἀπὸ τοὺς τίτλους αὐτοὺς καὶ μόνον μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ ὁποίου ἡ θεματολογία προσαρμόζεται σὲ νομοκανονικὲς διατάξεις «περὶ νησιτίμων ἡμερῶν»<sup>14</sup> τοῦ χρόνου καὶ ὅλα τὰ δεδομένα συνηγοροῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ συγκεκριμένα ἀποσπάσματα λειτουργοῦν ὡς ἀποκριτικὰ κείμενα σὲ ἐνδεχόμενες ἀπορίες πιστῶν ἢ καὶ ἱερωμένων καὶ συνδέονταν μὲ τὸ μέγα θέμα τῆς νηστείας. Θὰ μπορούσε ὅμως καὶ ν' ἀποτελοῦν τμῆμα ἀπὸ μιὰ εὐρύτερη «συλλογὴ ἀποκρίσεων» πρὸς κάποια ἐρωτήματα πού τέθηκαν στὸν ἐν λόγῳ ἐπίσκοπο, πραγματικά ἢ ρητορικά, ἀφορμὴ δηλαδὴ γιὰ νὰ συντάξει τὰ κείμενα - ἀποκρίσεις, ἐκφράζοντας τίς κατὰ τὴ γνώμη του ὁρθὲς ἀπόψεις πάνω στὰ συγκεκριμένα ζητήματα. Ἡ ἀποσπασματικὴ μορφή πού παρουσιάζει τὸ ἔργο δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα ἂν πρόκειται γιὰ κάτι τέτοιο. Ἀπεναντίας ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ θεματολογία τῶν κειμένων σχετίζεται μὲ τὸ τυπικὸ λατρείας καὶ ἰδιαίτερα γύρω ἀπὸ τὴ νομοκανονικὴ γραμματεία *περὶ τὴν νηστείαν*, μᾶς ὁδηγοῦν πρὸς ἓναν εἰδικότερο προβληματισμὸ γιὰ τὴ χρησιμότητα συγγραφῆς ἢ καὶ κυκλοφορίας ἑνὸς τέτοιου ἔργου στὸν συγκεκριμένο χωροχρόνο μέσα στὸν ὁποῖο ζεῖ καὶ δρᾷ ὁ γνωστός μας πλέον νομοκανονολόγος ὁ «πανιερώτατος» ἐπίσκοπος Κίτρους Ἰωάννης.

Μήπως πρόκειται γιὰ συγγραφὴ ἑνὸς «Κανοναρίου» ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κίτρους, τοῦ τύπου τῶν γνωστῶν βυζαντινῶν ἔργων (π.χ. τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ<sup>15</sup> ἢ τοῦ Νίκωνος Μελανόρου<sup>16</sup> πού

14. Γιὰ τὸν θεσμὸ τῆς Νηστείας βλ. γενικότερα στὰ ἀκόλουθα σχετικὰ ἔργα: Χρήστου Μ. Ἐνισλείδου, Ὁ θεσμὸς τῆς Νηστείας, Ἀθῆναι 1958, 6' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1972. Γεωργίου Θ. Βεργωτῆ, Ἡ Νηστεία τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, δακτυλ. διδ. διατρ., Θεσσαλονίκη 1983. Βλ. ἐπίσης Θ. Ξ. Πάγκου, Νίκων ὁ Μαυρογεῖτης. Βίος- Συγγραφικὸ ἔργο - Κανονικὴ διδασκαλία, [ΕΕΘΣΠΘ, Τμῆμα Ποιμαντικῆς, Παράρτημα ἀριθμ. 2], Θεσσαλονίκη 1991, σ. 221-264.

15. Βλ. Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. IV, σ. 432-446. Γιὰ τὰ ἐκδοθέντα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Νηστευτῆ Κανονικὰ ἔργα βλ. Θ. Ξ. Πάγκου, Νίκων ὁ Μαυρογεῖτης, σ. 265 σημ. 1.

16. Βλ. V. Benešević, Taktikon Nikona, Cernogorica. Geceskij tekst po rukopisi no 441 Sinajskago monastyrja Sv. Jekateriny, Zapiski Ist. - Filol. Fakulteta Petrogradskago Universiteta 139, St. Petersburg 1917, σ. (1-120) 22-67.

κυριάρχησαν στή βυζαντινή νομοκανονολογική παράδοση<sup>17</sup>), από τό οποίο αποσπάστηκαν όρισμένα τμήματα πού αναφέρονται στά θέματα νηστείας; "Όπως καί νά ἔχει τό πράγμα ἡ παρουσία τοῦ ἔργου στό χειρόγραφο τῶν Μετεώρων μαζί μέ τήν προβληματική γύρω ἀπό τή συγκεκριμένη μορφή παράδοσής του, τήν ὁποία ὡς τώρα συμβατικά ὀνομάσαμε «πραγματεία», παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καί γιά τήν ἐργογραφία τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννου καί γιά τόν γενικότερο προβληματισμό ὡς πρὸς τή θέση του στή βυζαντινή γραμματεία.

Ἡ ἀπόδοση στό χειρόγραφο τῶν Μετεώρων τοῦ ἔργου «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου» στόν Ἰωάννη Κίτρους δέν ἀφήνει ἀμφιβολίες γιά τή σύνδεση τοῦ κειμένου μέ τό πρόσωπο τοῦ γνωστοῦ νομοκανονολόγου, ἀλλά τοῦτο δέν μᾶς ἀπομακρύνει καί ἀπό τό μεγάλο ἐρωτηματικό γύρω ἀπό τή «γνησιότητα» τῆς προέλευσης ἀπό τόν λόγιό ιεράρχη. Τά προβλήματα ὅμως δέν σταματοῦν ἐδῶ. Ἡ ἀπάντηση π.χ. στό ἐρώτημα ἂν τό «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου» εἶναι ἔργο ἀποσπασματικό, ἀνήκοντας σ' ἓνα εὐρύτερο ἔργο, ἢ εἶναι ἔργο τοῦ τύπου τῶν «ἀποκρίσεων» χρειάζεται νά διερευνηθεῖ. Ἴσως τελικά νά μὴν εἶναι μάταιη ἀναζήτησις, ἀφοῦ ἡ ἔρευνα μᾶς ὁδηγεῖ στή βεβαιότητα ὅτι τό ἔργο, ἂν καί σχετίζεται ἀναμφίβολα μέ ἄλλες συνθέσεις πού περιέχουν παρόμοια νομοκανονολογική ὕλη, ὅπως οἱ Νομοκάνονες<sup>18</sup> καί τά μεταγενέστερα Ἐξομολογητάρια<sup>19</sup>, συνδέεται μέ τίς «Νομικές Διατάξεις» πού συνοδεύουν τά μοναστηριακά Τυπικά<sup>20</sup> (καί τό Τυπικό

17. Βλ. Θ. Ξ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορείτης, σ. 221 κ.έ. καί 265 κ.έ.

18. "Όπως π.χ. εἶναι ὁ περίφημος Νομοκάνων τοῦ Μανουήλ Μαλαξοῦ, κριτική ἔκδοση Δημ. Σ. Γκίνη - Νικ. Ι. Πανταζοπούλου, Νόμος (*ΕΕΣΝΟΕΠΘ*), τόμ. 1(1982), Θεσσαλονίκη 1985, ἡ προσφάτως κυκλοφορηθεῖσα «Βακτηρία Ἀρχιερέων» (1645) τοῦ Ἱερομονάχου, ἀρχιμανδρίτου καί ἐπιτρόπου Ἰωαννίνων Ἰακώβου, τόμ. Γ', ἐπιμ. ἔκδοσης μέ σχόλια: Πρόδρ. Ἱ. Ἀκανθόπουλου, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 1218-1231 κ.ά.

19. "Όπως π.χ. αὐτά τῆς ἔκδοσης P. Pavlov, *Nomokanon pri bol'som trebnike*, Moscva <sup>2</sup>1897.

20. Γιά τίς διατάξεις αὐτές στά μοναστηριακά τυπικά βλ. Κ. Α. Μανάφη, *Μοναστηριακά Τυπικά - Διαθῆκαι* [*«Ἀθηνᾶ» Σύγγραμμα Περιοδικόν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, Σειρά Διατριβῶν καί Μελετημάτων*, 7], ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 73. Βλ. ἐπίσης Ι. Μ. Κονιδάρι, *Νομικὴ θεώρησις τῶν μοναστηριακῶν Τυπικῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 143. (†) Archimadrit Polykarpos Kalobatsos, *Essen und Trinken in byzantinischen Klostertypika*, *Βυζαντινά* 18(1995-1996)147-165, κυρίως

τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Σάββα Ἱεροσολύμων), ὅπως μπορεῖ εὐκόλα κανεῖς νά διαπιστώσει συγκρίνοντας π.χ. τό κείμενο μέ τίς ἐρωτήσεις καί ἀποκρίσεις τοῦ ἀντίστοιχου κεφαλαίου «Ἐκ τῶν Νομικῶν Διατάξεων»<sup>21</sup> πού συνοδεύουν τό «Τυπικόν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀγίας Λαύρας, τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου πατρός ἡμῶν Σάββα»<sup>22</sup>.

## ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΙΤΡΟΥΣ

## ΤΥΠΙΚΟ ΑΓ. ΣΑΒΒΑ (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ)

### 1. Περὶ τῶν ἁγίων Θεοφανείων

Ἐν ταῖς νησιτίμοις τῶν ἡμερῶν περὶ ἐνάτην ὥραν, μετὰ τὰς συνήθεις εὐχάς, ἐν ἄρτῳ μόνῳ καὶ ὕδατι καὶ λαχάνοις ἢ ἰσχάσιν ἢ φοῖνιξι τὴν χρεῖαν ἀποπληροῦμεν τοῦ σώματος, εἰ μὴ τις ἐνοχλοῖη τούτῳ ἀσθένεια

Εἰ γάρ τῆς ἡμέρας ταύτης, τῆς παραμονῆς φημὶ τῶν ἁγίων Θεοφανείων, ἡμέρα Κυριακῇ συνελ-

Ἐν ταῖς νησιτίμοις ἡμέραις κατὰ τὴν ἐνάτην ὥραν τὰς συνήθεις προσευχὰς [...] ἀπονησιτίζεσθαι ἄρτῳ μόνῳ, καὶ ἰσχάσι, καὶ φοῖνιξι, καὶ λαχάνοις καὶ ἀντὶ ποτοῦ, ὕδατι κεχρημένους εἰς παραμυθίαν τοῦ Σώματος, εἰ μὴ τις Σωματικὴ ἀσθένεια ἐνοχλοῖη

Ὁρᾷς ὁ ἐρωτῶν, ὅπως καὶ Κυριακῆς εὐρισκομένης τῆς πρὸ τῶν

σ. 154-159. Δυστυχῶς τό μελέτημα τοῦ Σωκράτη Καπλανέρη, Οἱ περί νηστείας καὶ διατροφῆς διατάξεις στό Τυπικό τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σεργῶν (*Ἐπιστημονικό Συμπόσιο Χριστιανική Μακεδονία. Ἱερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σεργῶν, Θεσσαλονίκη 1995*, σ. 9) δέν δημοσιεύτηκε στά Πρακτικά λόγω τοῦ ἀναπάντεχου καί πρόωρου θανάτου τοῦ συγγραφέα.

21. Τό κείμενο αὐτό παρατίθεται στό Τυπικό ὡς ἀνώνυμο, τόσο στήν ἔκδοση τῆς Βενετίας (1545), ὅσο καί στήν ἀναθεώρησή του ἀπό τόν ἱεροδιάκονο Σπυρίδωνα Παπαδόπουλο (βλ. ἐπόμενη σημείωση).

22. Βλ. Τυπικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀγίας Λαύρας τοῦ Ὁσίου καί Θεοφόρου Πατρός ἡμῶν Σάββα, νεωστὶ τυπωθέν, ἐκ πολλῶν μὲν σφαλμάτων ἐκκαθαρθέν, ἐπιμελεῖα τε καὶ σπουδῇ Σπυρίδωνος ἱεροδιακόνου τοῦ Παπαδοπούλου, Διορθωθέν ἀκριδῶς πάνυ, Ἑνετίησιν .... 1771. Παρὰ Νικολάου, Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων Con Licenza de' Superiori, e privileg., σ. 232-234 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ τυπικοῦ στή Βενετία, 1545, σ. 355-358· Εὐχαριστίες θερμῆς ὀφείλω στὸν π. Πορφύριο Σιμωνοπετρίτη πού μοῦ προμήθευσε φωτοτυπημένο τό κείμενο τῆς παλαιότυπης ἔκδοσης).

θούσης, ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας ἰσχάδων μόνον ἢ φοινίκων ἐπισκίπτει μεταλαμβάνειν, ὅσον φυλάσσασθαι τὸ ἐν Κυριακῇ δειχθῆναι μὴ νηστεύειν σχολῇ γ' ἂν ἐτέρα συμπεσοῦσης ἡμέρα λιπαρωτέρας τροφῆς ἀψαίμεθα. Εἰ δὲ καὶ ἡ τῶν ἁγίων Θεοφανείων ἡμέρα ἐν Τετράδι ἢ Παρασκευῇ ἐπισταίῃ, καταλύομεν ταύτην...

## 2. Περὶ τῆς Διακαινησίμου

Καταλύομεν δὲ αὐτὴν γε τὴν Τετράδην καὶ τὴν Παρασκευὴν τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδος ἅτε μίαν ἡμέραν ἅπασαν τὴν ἑβδομάδα λογιζόμενοι ταύτην καὶ μηδὲν ἔλαττον τῆς Κυριακῆς τάγε εἰς λαμπρότητα φέρουσιν. Ταύτη τοι καὶ ἡμέρας ἐκάστης περὶ τὴν ἑως, ἀναστασίμων εὐαγγελίων ἀνάγνωσις γίνεται.

## 3. Περὶ τοῦ Δωδεκαημέρου

Καταλύομεν καὶ τὸ Δωδεκάημερον εἰς ἀναίρεσιν τῆς τῶν Ἀρμενίων νηστείας. Οὗτοι γὰρ πρὸ τῶν Φώτων Δωδεκαημέρου νηστεύοντες τοῦτο, οὕτω τὰς τρεῖς ἑορτάς τῇ ε' τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς συνημμένως ἐπιτελοῦσι: τὸν Εὐαγγελισμόν, φημί, τὴν Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὴν Βάπτισιν μᾶλλον

Θεοφανείων ἡμέρας, [δηλοῦται τοῦτο σαφῶς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας] οὐ καταλύεται τὸ τῇ Νησίμῳ ἐποφειλόμενον; εἰ γοῦν καὶ ἐν ταύτῃ, διὰ τὸ σεβάσμιον αὐτῆς, καὶ μηδ' ὅλῳ Νηστεία ὑποπίπτον, ἰσχάσι μόνον καὶ φοίνιξι... πλὴν τοιούτων ἄλλων εἰς τροφὴν λυπαροτέρων ἀψόμεθα.

Εἰ μὲν τύχη ἐπιστῆναι αὐτὴν τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγίων Θεοφανείων ἐν Τετράδι, ἢ ἐν Παρασκευῇ, ἀρκετὸν ἡμῖν ἔστι καταλύσαι...

Ὑπεξαίρουνται δὲ τῶν Νησιμῶν αἱ Τετράδες καὶ Παρασκευαί, αἵτε δηλαδή τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδος... ἡ μὲν Διακαινήσιμος πᾶσα, ὥς μία ἡμέρα λογίζεται ἥως ὥς αὕτη ἡ μεγάλη Κυριακή· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ Ἑωθινὰ Ἀναστάσιμα Εὐαγγέλια ἐν ταύτῃ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀναγινώσκονται.

Τὸ δωδεκάημερον δέ, Νηστείαν ἔχει τῶν Ἀρμενίων. Οὗτοι γάρ, τὰς τρεῖς ἑορτάς, ἥως τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ τὴν Γέννησιν, καὶ τὰ Θεοφάνεια, συναπτῶς ἐκτελοῦσι κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων ἀκολουθοῦντες τε ἄλλοις τε Αἵρετικοῖς, καὶ τῷ Ἀρχηγῷ αὐτῶν Μαντακουνῇ, ὅς καὶ

γε μὴν ἀμυδρῶς πως καὶ σκιωδῶς  
τῇ ὀλεθρίῳ καὶ μιαρᾷ δόξῃ τοῦ  
σφῶν αἰρεσιάρχου - Ἰσχάνιος αὐ-  
τῷ ὄνομα...

#### 4. Περὶ τῆς Ἀποκρέου

Καταλύομεν καὶ τὴν πρὸ τῆς  
Ἀπόκρεω ἅπασαν ἐβδομάδα, ἔτε-  
ρον πονηρὸν ἔθος τῶν αὐτῶν Ἀρ-  
μενίων ἀνάστατον ἐντεῦθεν τιθέ-  
μενοι· νηστεύειν γὰρ οὗτοι κἂν  
ταύτῃ διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ κυ-  
νός, ᾧ ἐπώνυμον ἦν Ἀρτζιβού-  
ριος διὰ τὸ προῖναι καὶ μηνύειν  
τὴν ἐν πόλεσι ἢ κώμας ἐπιδημίαν  
τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Σεργίου.  
Ὁ γὰρ Ἀρτζιβούριος τῇ τῶν Ἀρ-  
μενίων διαλέκτῳ «μανδάτωρ» ἐρ-  
μηνεύεται, ὃν πενθήσας ὁ Σέργιος  
ὑπὸ θηρίων βρωθέντα, ἐπέσκηψε  
πᾶσι τοῖς Ἀρμενίοις νηστεύειν ἐν  
ταύταις ταῖς ἡμέραις ὑπὲρ τῆς  
τοῦ κυνὸς τελευτῆς καὶ κατηφει-  
ᾶν ἐτησίως καὶ σκυθρωπάζειν...

#### 5. Περὶ τῆς Τυροφάγου

Κατὰ μέντοι τὴν Τυροφάγον ἅπα-  
σαν οἱ λεγόμενοι Τετραδίται με-  
γάλην ἄγουσι νηστείαν...

#### 6. Περὶ μετὰ τὴν Διακαινήσιμον ἐβδομάδα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς

Μετὰ δὲ τὴν Διακαινήσιμον ἄχρι

Ἰσχάνιος ὀνομάζεται...

Κατὰ τὴν προσφωνήσιμον δὲ οἱ  
αὐτοὶ νηστεύουσιν Ἀρμένιοι ὑπὲρ  
τοῦ λεγομένου Ἀρτζιβουρίου, εἰ  
καὶ συγκαλύπτειν... νηστεύειν λέ-  
γουσιν. οἱ δὲ διὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ  
Ἀδάμ. Τὸ ἀληθὲς δὲ ἔστι διὰ τὴν  
ἀπώλειαν τοῦ κυνὸς ὃς Μανδά-  
τωρ ἦν, τουτέστι μηνυτῆς τοῦ δι-  
δασκάλου αὐτῶν Σεργίου. ἀπο-  
στελλόμενος γὰρ παρ' αὐτοῦ ὁ  
κύνων ἐκεῖνος, μόνη τῇ ἑαυτοῦ πα-  
ρουσίᾳ προεμήνυε τὴν τοῦ διδα-  
σκάλου ἐπιδημίαν ἐν κώμας, ἢ ἐν  
πόλεσιν ἔνθα προῦκειτο ἐκεῖνον  
παραβαλεῖν. ἡ γὰρ προσηγορία  
τοῦ Ἀρτζιβουρίου δηλοῖ, κατὰ  
τὴν τῶν Ἀρμενίων διάλεκτον, τὸν  
Μανδάτορα. ὅτε γοῦν ἐπένθησεν  
αὐτὸν ὁ Σέργιος ὑπὸ θηρίων βρω-  
θέντα, συνεπένθησαν δὲ ἐκείνῳ  
καὶ οἱ Ἀρμένιοι. διὰ τοῦτο καὶ  
Νηστείαν τῷ πένθει προσέθηκαν.

Κατὰ μέντοι τὴν Τυροφάγον οἱ  
Αἰρετικοὶ οἱ λεγόμενοι Τετραδίται  
μεγάλῃ Νηστείαν παρατηροῦσιν...

Τοὺς μέντοι μετὰ τὴν Διακαινή-

τῆς Πεντηκοστῆς ἐν ταῖς Τετράσι καὶ Παρασκευὰς τὴν μέχρι ἐνάτης οὐ φυλάττομεν νηστείαν, ἀλλ' εἰ καὶ τὴν ἐδωδὴν τοῦ τυροῦ καὶ κρέατος παραιτούμεθα αἰδοῖ τοῦ τοῦ ἀποστολικοῦ κανόνος, ἀλλὰ τὸν τοῦ ἐλαίου καὶ ἰχθύων προσιέμεθα ὅτι ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις εἰ καὶ μνεῖαν τῆς τοῦ Κυρίου Σταυρώσεως ποιούμενοι, τὰ τῇ Σταυρώσει προσήκοντα τροπάρια ψάλλομεν ἀλλὰ καὶ ἀναστάσιμα τούτοις συνάδομεν, ὡς καὶ ταῖς ἄλλαις, τὰ κατανυκτικὰ παραμύγνυμεν.

#### 7. Περί τῆς Τετράδας τῆς Μεσοπεντηκοστῆς

Εἰ δέ καὶ ἐν τῇ Τετράδι τῆς Μεσοπεντηκοστῆς ἀναστάσιμα μὲν εἰώθαμεν ψάλλειν τροπάρια οὐ μὴν καὶ σταυρώσιμα κρεῶν δέ ἢ τυροῦ κατάλυσιν οὐ ποιούμεθα. Εὐαγγέλιον γάρ ἀναστάσιμον ἐν τῷ ὀρθρῳ οὐκ ἀναγινώσκομεν ὡς ἐν τῇ Τετράδι καὶ Παρασκευῇ τῆς διακαινησίμου καὶ διὰ τοῦτο οὐδέ κρεοφαγοῦμεν ἐν ταύτῃ.

#### 8. Περί τῆς Τετράδος τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως

Ἄλλ' οὐδὲ ἐν τῇ Τετάρτῃ τῇ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως διότι εἰ καὶ τὸν ἀναστάσιμον κανόνα ψάλλομεν ἐν ταύτῃ, ἀλλὰ σὺν αὐτῷ καὶ τὰ

σιμον Τετράδας καὶ Παρασκευὰς μέχρι Πεντηκοστῆς, νησιτίμους μὲν οὐκ ἔχομεν διὰ τὸ ἐορτάζειν· πλὴν οὐ κρεοφαγοῦμεν ἐν ταύταις. διὰ μὲν γὰρ τὴν ἐορτὴν τὸ τῆς ἐνάτης νησιτιμον καταλύομεν, καὶ ἔλαιον καὶ ἰχθύας προσιέμεθα διὰ δὲ τὸ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Διάταγμα, καὶ ὅτι ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις μνεῖαν ποιούμεθα τῆς τοῦ Σωτῆρος Σταυρώσεως, τῆς κρεοφαγίας ἀποσιόμεθα. τούτου γὰρ ἔνεκα καὶ πάσαις ταῖς ἡμέραις τῆς Πεντηκοστῆς τοῖς Ἀναστασίμοις τροπαρίοις καὶ κατανυκτικὰ, καὶ Σταυρώσιμα ψάλλοντες παραμύγνυμεν.

Εἰ δέ τις ἐρεῖ, ὅτι ἐν τῇ Τετράδι τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, οὐδόλως Σταυρώσιμα ψάλλονται, ἀλλὰ πάντα Ἀναστάσιμα, ἀκούσεται, ὅτι τότε κρεοφαγία ἐν ταύτῃ ἐδεῖται ὅταν καὶ Εὐαγγέλιον Ἀναστάσιμον ἐν τῷ Ὄρθρῳ ἀναγνωσθῇ. Καθὰ δὲ τοῦτο γίνεται ἐν τῇ Τετράδι, καὶ ἐν τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου...

Ὅλως δὲ οὐκ ἔστιν ἐπάναγκες τὸ ἐν ταύτῃ τῇ Τετράδι, καὶ τῇ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως τὸν κανόνα τοῦ Πάσχα ψάλλεσθαι. Ἐκεῖνη

τῆς Ἀναλήψεως συνάδομεν προ-  
εόρτια καὶ οὐδὲ εὐαγγέλιον ἐν  
τῷ ὁρθῷ ἀναστάσιμον.

μὲν γάρ, ἥως ἡ τῆς Μεσοπεντη-  
κοστῆς, ἴδιον κανόνα κέκτηται  
αὕτη δὲ ψαλλόμενα ἔχει τὰ τῆς  
Ἀναλήψεως προεόρτια.

Ὁμοιότητα ἐπίσης παρουσιάζει, ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθία κυρίως  
τῶν θεμάτων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄποψη γλωσσική, τὸ κείμενο τῆς ἔκδοσης  
J. B. Pitra μέ τὴν ἀπόκριση ἀρ. 25 ροθ' (βλ. σημ. 12) πρὸς τὸν  
Κωνσταντῖνον Καβάσιλαν, κείμενο πού ἀσφαλῶς σχετίζεται μέ τὸν  
Ἰωάννη Κίτρους.

Εἶναι περιττό νά ἐπιμείνει κανεῖς περισσότερο στίς ὁμοιότητες  
τῶν δύο κειμένων. Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τους; Τό κείμενο «Ἐκ τῶν  
Νομικῶν Διατάξεων», σέ μορφή κανονικῶν «ἐρωτοαποκρίσεων»<sup>23</sup>,  
εἶναι ἓνα ἀνεξάρτητο κείμενο πού δέν ἀνήκει στό Τυπικό ἀφενός,  
καί ἀφετέρου μᾶς παραδίδεται ἀνωνύμως. Ἀκολουθεῖ τό κείμενο  
τοῦ «Μάρκου Ἀμαρτωλοῦ ἱερομονάχου, Σύνταγμα πονηθὲν εἰς τὰ  
Ἀπορούμενα τοῦ Τυπικοῦ»<sup>24</sup> τοῦ Ἀγίου Σάββα, ἡδὴ ἀπὸ τίς πρῶτες  
ἐντυπες ἐκδόσεις, καί πρὶν ἀπὸ τό πόνημα τοῦ «Νικολάου τοῦ  
ὁσιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Ἀναστάσιον καθη-  
γούμενον τοῦ Σινᾶ ὁρους διὰ στίχων»<sup>25</sup> καί τῶν ἀκολουθῶν κειμένων  
«Ἀναστασίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης περὶ τοῦ  
Ἀρτζιβουρίου»<sup>26</sup> καί ἄλλων κειμένων ἢ ἀποσπασμάτων πού συγκροτοῦν

23. Πρόκειται στήν οὐσία γιά μία καί μόνο ἐρώτηση τῆς ὁποίας τό  
κείμενο εἶναι τό ἐξῆς: «Εἰ δεῖ μεταλαμβάνειν, τοὺς μὲν Κοσμικοὺς κρεῶν, τοὺς δὲ  
Μοναχοὺς Τυροῦ, εἶγε συνενεχθῇ τὴν τῶν Ἀγίων Θεοφανείων ἐορτήν, ἐν Τετράδι  
γενέσθαι, ἢ Παρασκευῇ, καί εἰ κατὰ τὴν αὐτῆς ἐσπέραν, ἐλαίου χρῆ, ἢ ἰχθύων  
μετασχεῖν. Ὡσαύτως καί ἐν τῇ τῆς Μεταμορφώσεως Ἑορτῇ, καί ἐν ταῖς ἐορταῖς  
τῆς Θεοτόκου, ἐτι δὲ καί τοῦ Τιμίου Προδρόμου, καί ἐν τῇ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων,  
τῶν Κορυφαίων, καί τῶν ἄλλων, καί παντός Ἀγίου Ἐπιφανοῦς, ναὶ μὴν καί ἐν ταῖς  
Ἑβδομασί τῆς Διακαινησίμου, καί μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς, καί ἐν τῇ Μεσοπεντηκοστῇ,  
καί τῇ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως Τετράδι, ἐν αὐταῖς γὰρ ταῖς δυοῖ Τετράσιν, ὁ τοῦ  
Πάσχα Κανὼν, ἐν ταῖς Καθολικαῖς Ἐκκλησίαις εἴωθε ψάλλεσθαι» (ὁ.π., σ. 232).

24. Ὁ.π., σ. 174-231.

25. Ὁ.π., σ. 235-238. Βλ. καί J.B. Pitra, *Spicilegio Solesmense*, τόμ. IV, σ.  
488-490. P.G. 111, στ. 404. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Πηδάλιον, σ. 102.

26. Βλ. Τυπικὸν Ἀγ. Σάββα, ὁ.π., σ. 239-240. Βλ. καί Ἱ. Φουντούλη, λ.  
Ἀρτζιβουρίου, *ΘΗΕ* 3 (1963) 269-271.

τήν ἐνότητα «Κανόνες νομικοί περὶ νηστειῶν καὶ ἄλλων»<sup>27</sup> θεμάτων τοῦ παραρτήματος τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἀγ. Σάββα. Στὴν ἴδια ἐνότητα κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Εἰδησις ἐν ποίαις ἡμέραις ποιοῦσιν ἀργεῖαν οἱ μοναχοί, καὶ ἐν ποίαις λύουσι τὴν Νηστείαν, τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ»<sup>28</sup> ἐπανεμφανίζεται τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους:

«Ἐν τῇ παραμονῇ τῶν Ἀγίων Θεοφανείων εἰς τὴν ἐκάστου ὥς δοῦλεται γνώμην, καὶ προαίρεσιν. Δι' οὗ καταλύομεν τὸ δωδεκάημερον, καθὼς εἴρηται ἐκ τῶν Ἀποκρίσεων τοῦ Πανιερωτάτου Ἰωάννου Ἐπισκόπου Κίτρου, πρὸς τὸν Ἱερώτατον Ἐπίσκοπον Δυρράχίου, τὸν Καθάσιλαν, εἰς κεφάλαιον ιθ', καταλύομεν τούτου, εἰς ἀναίρεσιν τῆς τῶν Ἀρμενίων Νηστείας. Οὗτοι γάρ, τὸ πρὸ τῶν Ἀγίων Θεοφανείων Δωδεκάημερον νηστεύοντες οὕτως. Τὰς τρεῖς γὰρ ἑορτάς, τῇ Πέμπτῃ τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς συνημμένως ἐπιτελοῦσι. Τὸν Εὐαγγελισμόν, φημί, τὴν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν, καὶ τὴν Βάπτισιν. Μᾶλλον γε μὴν ἀμυδρῶς πῶς καὶ σκιωδῶς, τῇ ὀλεθρίῳ, καὶ μαρᾷ δόξῃ τοῦ σφῶν αἵρεσιάρχου, Ἰσχάνιος αὐτῶ ὄνομα, ἐντεῦθεν τιθέμενοι. Φαντασία, καὶ οὐκ ἀληθεία, τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου Οἰκονομίαν λέγοντες γεγενῆσθε. Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τῶν Ἐπιφανείων, ὥσπερ καὶ ἐν τῇ Ν' (=Πεντηκοστῇ), ὥσπερ ἔφημεν, σχολάζομεν ἀπὸ τῶν ἔργων, ὅταν τύχῃ ἡμέρα Ἀργείας. Εἰς τὰς, κζ' τοῦ Ἀγίου Ἀποστόλου πρωτομάρτυρος, καὶ Ἀρχidiaκόνου Στεφάνου. Ἀργεῖα καὶ κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου»<sup>29</sup>.

Ἡ διασύνδεση τῶν παραπάνω κειμένων δὲν εἶναι τυχαία. Ἡ φόρμουλα «εἰδησις ἀκριδῆς» στό κείμενο «Ἐκ τῶν Νομικῶν Διατάξεων» καὶ στό κείμενο τοῦ χειρογράφου τῶν Μετεώρων καὶ ἡ λεξιλογικὴ ὁμοιότητα τῶν κειμένων μεταξύ τους ὑποδηλώνει δύο πράγματα καὶ οὐδέν ἕτερον: α) ἢ ὅτι ἡ μικρὴ «πραγματεία» τοῦ Ἰωάννου Κίτρους στό χειρόγραφο τῶν Μετεώρων ἀποτελεῖ συνοπτικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου μιᾶς εὐρύτερης ομάδας «ἐρωτοαποκρίσεων» στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ τὸ κείμενο «Ἐκ τῶν Νομικῶν Διατάξεων» πού συνοδεύει τὸ ἐμπλουτισμένο Τυπικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Σάββα, ἢ β) ὅτι ὁ

27. Βλ. Τυπικόν Ἀγ. Σάββα, ὁ.π., σ. 239-245.

28. Ὁ.π., σ. 242-244, σ. 242 β' στήλη παράγραφος 2.

29. Τυπικόν Ἀγ. Σάββα, ὁ.π., σ. 242 (B). Ἡ ἀναφορά στό «κεφ. ιθ'» τῶν Ἀποκρίσεων «πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Δυρραχίου, τὸν Καθάσιλαν» μᾶς ὁδηγεῖ στὴν κε' ἐρώτηση - ἀπόκριση τοῦ καταλόγου (ροθ', Ἐρώτησις κε' τῆς ἐκδ. J. B. Pitra, σσ. 667-674).

«πανιερώτατος Ἰωάννης Κίτρος (ἀκόμη καί κάποιος μεταγενέστερος ἀνθολόγος) κατασκεύασε ἓνα δικό του συμπίλημα (ἐπιτομή), ἀντλώντας ἀπό τό παραπάνω κείμενο «ἐκ τῶν Νομικῶν Διατάξεων», πόσῳ μᾶλλον ἂν ἦταν δικό του.

Ἄν ἡ δεύτερη κατεύθυνση εἶναι περισσότερο κοντά στά πράγματα, τότε ὀδηγοῦμαστε καί πάλι σ' ἐκεῖνο τό ἐρώτημα πού διατυπώθηκε, ἀπό τίς ἀρχές ἀκόμη τοῦ αἰῶνα μας, ἀπό τόν ρῶσο ἱστορικό τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου Α. Ρανλον: ὁ Ἰωάννης Κίτρος ὑπῆρξε συγγραφέας ἢ ἓνας ἀπλός λογοκλόπος<sup>30</sup>; Ὅταν ὁμως συγκρίνει κανεῖς τό κείμενο τοῦ Ἰωάννη Κίτρος, αὐτό πού περιλαμβάνεται στό παράρτημα τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἀγ. Σάββα καί τήν ἀπόκριση ροζ' τῆς ἐκδόσης J. B. Pitra, μέ ἀνάλογα ἔργα καί ἄλλων γνωστῶν λογίων ἢ ὀνομαστῶν νομοκανονολόγων τοῦ Βυζαντίου (ὅπως εἶναι π.χ. ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Γραμματικός<sup>31</sup>, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος<sup>34</sup> ἢ καί πολύ μεταγενέστεροι, ὅπως ὁ Νικοδήμος ὁ Ἀγιορείτης<sup>35</sup>) πάνω σέ παρόμοια ζητήματα, καταλαβαίνει εὐκολα ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτοί ἔχουν ὀρισμένες βασικές πηγές ἀπό τίς ὁποῖες ἀντλοῦν ἐπιχειρήματα ἢ φραστικές διατυπώσεις καί προχωροῦν στίς δικές τους συνθέσεις, καταθέτοντας τήν ἄποψή τους πάνω σέ ζητήματα ἢ διλήμματα πού ἀπασχολοῦσαν τίς μοναστικές κοινότητες, τοὺς ἐκκλησιαστικούς λειτουργοὺς ἢ καί τοὺς πιστοὺς. Αὐτό πού ἔχω ὀνομάσει ἄλλοῦ ἀποκλειστικότητᾶ<sup>36</sup> κειμένου ἢ κειμένων (ἓνα φαινόμενο πού πρέπει νά μελετηθεῖ ἐκτενέστερα στό βυζαντινό

30. Βλ. Β. Κατσαροῦ, ὁ ἐπίσκοπος Κίτρος Ἰωάννης, σ. 132-134, ὅπου καί ἡ ὅλη προβληματική.

31. Βλ. J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, τόμ. IV, σ. 476-480· βλ. καί V. Grumel - J. Darrouzès, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople*, τόμ. I, τεύχ. 2 καί 3: *Les registres de 715 à 1206*, Paris <sup>2</sup>1989, ἀριθ. 977.

32. Βλ. σχετικά Θ. Ξ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορείτης, σ. 93 κ.ε.

33. Βλ. σχετικά Ἀνδρέου Ν. Παπαδασυλείου, Εὐθύμιος - Ἰωάννης Ζυγαδηνός. Βίος - Συγγραφαί, ἐν Λευκωσίᾳ 1979, σ. 393. Οἱ Ἀρμένιοι «σχυθροπάζουσι καί θλίβονται ἐν τῇ αὐτῇ τῇ ἀγία καί φαιδρᾷ ἐορτῇ» (=PG 132, στ. 1169B).

34. Βλ. Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, PG 147, στ. 444.

35. Βλ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, Πηδάλιον, ἐν Ζακύνθῳ <sup>3</sup>1864, σ. 52 καί σ. 91-95.

36. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ἰωάννης Κασταμονίτης, σ. 354.

πνευματικό περιβάλλον) ήταν για τους Βυζαντινούς όχι ανεπίτρεπτη παραβίαση πνευματικής ιδιοκτησίας<sup>37</sup>, αλλά αυθόρμητη ανάγκη να μη λησμονηθούν τα απαραίτητα στοιχεία από ένα έργο που θα εξυπηρετούσε στην ουσία πρακτικές ανάγκες καθημερινής ζωής, μιά διαδικασία συγγραφής ενός «τεχνικού έργου».

Σημασία, επομένως, σέ μιά πρώτη αξιολόγηση δέν έχει τό ἂν ὁ Ἰωάννης Κίτρος εἶναι ἢ ὄχι λογοκλόπος· μεγαλύτερη σημασία ἔχει τό γεγονός ὅτι αὐτός ἐμφανίζεται μέ ἕνα ἀκόμη δεῖγμα νομοκανονικῆς δραστηριότητος· θά λέγαμε ὅτι ἐμπλέκεται σ' ἕναν ἀκόμη ἀπό τούς προβληματισμούς πού ἀγγίζουν ζητήματα τά ὅποια ἀπασχόλησαν γιά αἰῶνες (καί πού ἐμφανίζονται στίς πηγές ἐντονότερα ἀπό τόν 11ο αἰῶνα καί ἐξῆς)<sup>38</sup> τή μοναστική - ἀλλά καί τήν ἐκκλησιαστική ἐν γενεῖ - κοινότητα, ὅπως ἦταν ἡ κανονική τάξη τῶν νηστειῶν καί ἡ συμφωνία τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἱερῶν κανόνων ἢ τῶν μοναχικῶν διατάξεων στά Τυπικά τῶν μονῶν.

Ἡ προηγούμενη ἄποψη θά ἀρκοῦσε, γιά νά ἀναδείξει κανεῖς καί πάλι τήν προσωπικότητα τοῦ Ἰωάννου Κίτρος ἀνάμεσα στίς σπουδαῖες μορφές τῶν ἐκκλησιαστικῶν λογίων πού ἀσχολήθηκαν συστηματικότερα μέ τό κανονικό δίκαιο, γιατί ἡ ἔκφραση γνώμης σέ τέτοιου εἶδους ζητήματα δέν ἦταν μόνο ὑπόθεση προσωπική, ἀλλά λειτουργοῦσε ὡς γραμμή προσανατολισμοῦ γιά τήν καθιέρωση ἐνός κανόνα καί τή μαζική ἀποδοχή μιᾶς συγκεκριμένης πρακτικῆς πού ὀφείλαν νά ἀκολουθήσουν εἴτε ἡ μοναστική κοινότητα εἴτε οἱ πιστοί, εὐρύτερα ἢ καί στά στενότερα γεωγραφικά ὅρια τοῦ πλαισίου τῆς δικαιοδοσίας ἐνός ἐπισκόπου - καθοδηγητῇ ἀπό τόν ὅποιο ζητοῦσαν λύσεις στά διλήμματά τους. Ἡ περίπτωση ὅμως τῆς ἐμβέλειας τοῦ ἐπισκόπου Κίτρος Ἰωάννου δέν φαίνεται νά ἦταν αὐτή ἐνός ἐπισκόπου περιορισμένου στά ὅρια μόνο τῆς ἐπισκοπῆς του.

Γιά νά κατανοήσει πλήρως κανεῖς τή λειτουργία αὐτοῦ τοῦ λογίου ἐπισκόπου τοῦ 13ου αἰῶνα στό περιβάλλον τῆς ἐπισκοπῆς

37. Βλ. σχετικά Η. Hunger, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, τόμ. Α', [Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς], Ἀθήνα 1987, σ. 34-36, ὅπου καί εἰδικὴ βιβλιογραφία. Πρὸς Cyril Mango, Βυζάντιο. Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης [Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς], Ἀθήνα 1988, σ. 276 κ.ά.

38. Βλ. Θ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορείτης, σ. 224.

του ἢ στό εὐρύτερο περιβάλλον τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης, τήν ὁποία ὑπηρετήσε ὡς πρωτόθρονος, ἀντικαθιστώντας τόν ἀπουσιάζοντα· φαίνεται ἐπί μακρόν - κανονικό μητροπολίτη<sup>39</sup>, εἶναι ἀπαραίτητο νά γνωρίζει τήν ἱστορία τῶν ζητημάτων τά ὁποῖα ἀγγίζει μέ τό περιεχόμενο του τό συγκεκριμένο ἔργο, καί τά ζητήματα αὐτά εἶναι πολύπλοκα· ἀπασχόλησαν γενικότερα τοὺς μοναστικούς καί ἐκκλησιαστικούς κύκλους τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καί ὄχι μόνο τήν περιφέρεια τῆς Μακεδονίας. Θά πρέπει, συνεπῶς, νά ἀναφερθοῦμε, ἔστω μέ συντομία, στά μεγάλα αὐτά ζητήματα, ἡ κατανόηση τῶν ὁποίων θά μᾶς ἐπιτρέψει στή συνέχεια νά καταλάβουμε τό γιατί παρορμήθηκε ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Κίτρους νά συντάξει τό ἔργο πού μᾶς ἀπασχολεῖ.

Εἶναι εὐρύτερα γνωστό ὅτι στό Βυζάντιο γιά τό θέμα τῆς «νηστείας», στό ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ «πραγματεία» τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννου, ἐπικρατοῦσαν δύο πρακτικές: α) ἡ πρακτική τῶν μοναχῶν καί β) ἡ πρακτική τῶν πιστῶν, δηλαδή τῶν κοσμικῶν πού ζοῦν κάτω ἀπό διαφορετικές παραδόσεις στή βυζαντινὴ ἐπικράτεια<sup>40</sup>. Τίς νηστεῖες τῶν μοναχῶν ρύθμιζαν τά Τυπικά τῶν μονῶν, πού περιεῖχαν εἰδικές διατάξεις γιά τή νηστεία<sup>41</sup>. Τέτοια Τυπικά μᾶς εἶναι σήμερα γνωστά ἀπό τό πλῆθος τῶν κειμένων τους καί προέρχονται ἀπό διάφορες μονές, διαφορετικές ἐποχές καί διαφορετικούς χώρους<sup>42</sup>.

Πρότυπο γιά τή δημιουργία αὐτῶν τῶν Τυπικῶν ἦταν τά περίφημα Τυπικά δύο μεγάλων μοναστικῶν κέντρων, τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάβδα στά Ἱεροσόλυμα<sup>43</sup> καί τῆς Μονῆς Στουδίου στήν Κωνσταντινούπολη<sup>44</sup>. Τά δύο αὐτά Τυπικά ἀποτελέσαν τή βάση στήν ὁποία στηρίχθηκε ἡ μοναστική παράδοση, μέ τή διαφορά ὅτι ἡ Μονή τοῦ Ἁγίου Σάβδα, πιο κοντά στήν ἀσκητική παράδοση τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ἦταν αὐστηρότερη<sup>45</sup> σέ πολλά θέματα ἀλλά καί στό θέμα τῆς νηστείας, ἀπό ἄλλα «κοσμοπολίτικα», θά λέγαμε,

39. Βλ. σχετικά στή σημ. 9 ἐδῶ.

40. Βλ. Θ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορεΐτης, σ. 233-234.

41. Βλ. σχετικά στή σημ. 20 ἐδῶ.

42. Πλήρη κατάλογο τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν βρῖσκει κανεῖς στό βιβλίο τοῦ Ἱ. Μ. Κονιδάρη, Νομική θεώρηση τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν, σ. 45-67.

43. Ὁ.π., σ. 45-46 καί σημ. 17-19.

44. Ὁ.π., σ. 46 σημ. 20.

45. Βλ. Θ. Ξ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορεΐτης, σ. 223.

μοναστηριακά τυπικά, μονῶν πού σέ ὅλη τή μεσοβυζαντινή περίοδο-ιδιαίτερα μετά ἀπό τόν θρίαμβο τῆς ὀρθοδοξίας καί τήν ἐλευθερία τῶν κινήσεων τῶν μοναχῶν- γέμισαν ἀκόμη καί τά ἀστικά κέντρα σέ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὀρισμένοι αὐτοκράτορες (ὅπως γιά παράδειγμα ὁ Μανουήλ Β΄ Κομνηνός) νά ἀναγκαστοῦν νά λάβουν μέτρα γιά τήν ἀπομάκρυνσή τους ἀπό τίς πόλεις<sup>46</sup>. Ἡ τύρβη τῶν πόλεων ἐπηρέαζε καί τή λειτουργία τῆς ἡρεμῆς μοναχικῆς ζωῆς.

Τό Ἅγιον Ὅρος<sup>47</sup>, ἡ μοναχική Πολιτεία πού διαδέχτηκε τήν ἀκμάζουσα μοναστική ζωή τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων τῆς Μικρασίας (τοῦ Καλοῦ Ὅρους<sup>48</sup> κυρίως καί τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου<sup>49</sup>) διαμόρφωσε μίαν ἄλλη παράδοση ἀπό τόν 11ο αἰ. καί ἐξῆς, παρέχοντας ταυτόχρονα ὡς πρότυπο τό Τυπικό του<sup>50</sup>.

Ὁ Νίκων ὁ Μελανόρους<sup>51</sup> ἦταν αὐτός πού ἐπισήμανε πρῶτος τίς διαφορές ἀνάμεσα στά τρία Τυπικά τῶν μεγάλων μοναστικῶν κέντρων καί τῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας γράφοντας: «Τὰ δὲ τυπικά τῶν μεγάλων μοναστηρίων... ὅλως οὐ συμφωνοῦν τοῖς θείοις κανόνας ἢ ἄλλην θείαν γραφήν, οὐ μόνον εἰς τήν ἁγίαν Τεσσαρακοστήν, ἀλλ' οὐδέ εἰς τὰς λοιπὰς νηστείας καί μᾶλλον εἰς πᾶσαν τοῦ χρόνου Τετράδα καί Παρασκευήν»<sup>52</sup>.

46. Βλ. Β. Κατσαροῦ, Ζητήματα ἱστορίας ἐνός βυζαντινοῦ ναοῦ κοντά στό Εὐπάλιο Δωρίδος, *Βυζαντινά* 10 (1980) σ. 27 καί σημ. 47.

47. Γιά τό τυπικό τοῦ Ἁγ. Ὅρους βλ. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster grösstentheils zum erstem Male herausgegeben und mit Einleitungen versehen*, Leipzig 1894 (φωτ. ἀνατ. Amsterdam - Hakkert 1965) ἀριθ. I, σ. 102-122.

48. Βλ. Π. Α. Βοκοτοπούλου, Λάτρος. *ΕΕΒΣ* 35 (1966) 69-106, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

49. Βλ. σχετικά R. Janin, *La géographie ecclesiastique de l' empire byzantin*. III. *Les églises et le monastères des grands centres byzantines* (Bithynie, Hellespont, Latros, Galésios, Trébizonde, Athènes et Thessalonique), Paris 1975, σ. 127-191. Χρήσιμο, ἂν καί γραμμένο γιά εἰδικούς ἀναγνώστες, εἶναι τό βιβλίο τοῦ Bernadin Menthon, *Μοναστήρια καί ἅγιοι τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βιθυνίας*, μτφρ. Ναταλίας Βασιλοπούλου, Θεσσαλονίκη 1980.

50. Τό Τυπικό τοῦ Ἁγ. Ὅρους χρησιμοποιήθηκε ὡς πρότυπο ὡς τή μακρινή Ἀντιόχεια βλ. Θ. Ξ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορεΐτης, σ. 223 καί σημ. 6.

51. Ὁ.π., σ. 228.

52. Βλ. V. Benešević, *Taktikon Nikona*, σ. 45. Πρβλ. Θ. Ξ. Γιάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορεΐτης, σ. 224 καί σημ. 8.

Ἡ ἀσυμφωνία συνεπῶς αὐτή, πού γινόταν εὐρύτερα γνωστή πρὸς τὰ ἔξω, ἐπέφερε τὴ σύγχυση, τόσο στοὺς ἀνυποψίαστους μοναχοὺς, ὅσο καὶ στὸν κόσμον πού ἀποροῦσε μέ τό τί συνέβαινε στή θεωρία, ἀλλά καί στήν καθημερινή πράξη. Οἱ ἀπορίες τῶν μοναχῶν κάποτε γινόταν θέμα ἐπίσημων συζητήσεων στήν πατριαρχική σύνοδο. Γνωρίζουμε ὅτι οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀγ. Ὁρους ἀπευθύνθηκαν τό 1105 στὸν πατριάρχη Νικόλαο Γ' Γραμματικό (1084-1111) μέ τό ἐρώτημα ἂν ἡ νηστεία τῆς Τετάρτης καί Παρασκευῆς καταλύεται, ὅταν συμπύπτουν οἱ μέρες αὐτές μέ γιορτές - μνήμες ἐπισήμου ἀγίου<sup>53</sup>. Ὁ Νικόλαος Γ' συμβούλεψε τοὺς μοναχοὺς νά ἀπορρίψουν τὴν ἀσκητική παράδοση πού διέφερε ἀπὸ τὰ Τυπικά τῆς κοσμικῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα βασιζόνταν στοὺς ἱερούς Κανόνες: «Οὐ δεῖ καταλύειν τὴν νηστείαν ἐν Τετράδι καί Παρασκευῇ χάριν μνήμης ἀγίου ἢ ἀποστόλου τινός, εἰ μὴ μόνον ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς καὶ ὅτι δεῖ νηστεύειν τὰς παραδομένας νηστείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ καὶ τῷ δωδεκαήμερῳ, χωρὶς τῆς ἑβδομάδος τῆς διακαινησίμου»<sup>54</sup>.

Ἡ νηστεία καὶ ἡ διαίτα θεωρητικά ἐξαρτιοῦνταν ἀπὸ τό λατρευτικὸ τυπικόν. Τὸ πένθιμο ἢ τὸ ἀναστάσιμον μῆνυμα κάθε ἡμέρας διαμόρφωνε καὶ τὸ ἀνάλογο διαιτολόγιον<sup>55</sup>. Ἔτσι τὰ μοναστηριακά Τυπικά καταγράφουν λεπτομερῶς τίς νηστεῖες ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὅπως ἐπίσης γίνεται καὶ στὰ Κανονάρια. Οἱ Κανόνες (ὅπως π.χ. ὁ 69ος κανὼν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων<sup>56</sup>, ὁ 29ος τῆς Πενθέκτης Συνόδου<sup>57</sup> ἢ ὁ 50ός τῆς Συνόδου τῆς Λαοδικείας<sup>58</sup>) ἐπιβάλλουν τὴ νηστεία κατὰ τὴ Σαρακοστή. Ἡ νηστεία προβλέπει ξηροφαγία μετὰ τὸν Ἑσπερινόν, ὅλη τὴν ἑβδομάδα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακή. Στὰ Τυπικά ἡ ξηροφαγία περιορίστηκε στήν πρώτη καὶ τελευταία

53. Βλ. Ἐρώτησις τῶν μοναχῶν Ἀγιορειτῶν πρὸς τὸν ἀγιώτατον πατριάρχη Κύριον Νικόλαον, ἔκδ. J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, τόμ. IV, σ. 476-480.

54. Ὁ.π., σ. 477, I. στίχ. 7-15.

55. Βλ. Θ. Ξ. Παύλου, Νίκων ὁ Μαυρογεῖτης, σ. 227.

56. Βλ. P. - P. Joannou, *Discipline générale antique*, I. 2. *Les canons des Synodes particuliers* [Pontifica Commissione per la Redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale: Fonti, fasc. IX], Grotta Ferrata 1962, σ. 9-52 s.c.

57. Βλ. J. O. Mansi, *Sacrorum Consiliorum Nova et Amplissima Collectio*, Florentiae et Venetiae 1758-1798, (φωτ. ἀνατ. 1960-1961) s.c.

58. Βλ. P. - P. Joannou, ὁ.π., I. 2, 130-135.

έβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς καί στή Δευτέρα, Τετάρτη καί Παρασκευή τῶν ὑπόλοιπων έβδομάδων. Τήν Τρίτη καί τήν Πέμπτη παρέχονται δύο γεύματα στά περισσότερα Τυπικά<sup>59</sup>. Γίνεται έπομένως κατανοητό ὅτι προκύπτουν σαφῶς διαφορές.

Ἡ ἀρχαία παράδοση τῆς Ἐκκλησίας κρατοῦσε τή νηστεία τῆς Τεσσαρακοστῆς ἕως τήν ἀλεκτοροφωνία τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα<sup>60</sup>. Οἱ Ἀποστολικές Διαταγές συσχετίζουν τό τελευταῖο τριήμερο μέ τήν ταφή τοῦ Χριστοῦ καί τήν παραμονή του στόν Ἄδη, παράδοση πού ἐπικρατοῦσε στά Ἱεροσόλυμα καί στόν 12ο αἰώνα<sup>61</sup>. Ὅμως ἡ διαφορετική ὥρα τέλεσης τῆς λειτουργίας τῆς Ἀναστάσεως ἐπέφερε ἀλλαγές καί κατάλυση τῆς νηστείας, ιδίως σέ περιοχές πού ἦταν ἀπόμακρες ἢ ἐρημικές.

Στή συνείδηση τῶν πιστῶν ἡ Τετάρτη συνδέεται μέ τό γεγονός τῆς Προδοσίας καί τῆς σύλληψης τοῦ Χριστοῦ· ἡ Παρασκευή μέ τό σταυρικό πένθος. Τό πανηγυρικό ἢ τό πένθιμο στοιχεῖο (αὐτό πού ρύθμιζε οὐσιαστικά καί τά τῆς νηστείας) καθοριζόταν καί ἀπό τίς γιορτές τῶν ἐπίσημων ἀγίων σύμφωνα μέ τήν τάξη τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἀγ. Σάββα ἢ τῆς Μονῆς Στουδίου<sup>62</sup> καί σύμφωνα μέ ἄλλα Τυπικά πού ἀκολουθοῦσαν αὐτά τῶν δύο μεγάλων μονῶν. Στά Τυπικά μάλιστα ὑπῆρχε καί εἰδική σήμανση στά χειρόγραφα βιβλία γιά τή διάκριση τῶν α) μεγάλων (σταυρός τετράφεγγος, ⊕) β) μεσαίων (ἀπλός σταυρός, +) καί γ) μικρῶν (κεντήματα, ∙) ἑορτῶν<sup>63</sup>. Οἱ Στουδίτες κατέτασσαν τίς γιορτές τῶν Ἀποστόλων (ἐκτός τοῦ Πέτρου καί Παύλου) στίς μεσαῖες γιορτές καί στίς μικρές περιλάμβαναν ὅλη τή χορεία τῶν ἀγίων<sup>64</sup>. Ἀλλά κατά τόπους ἡ σημασία καί τό μέγεθος τῆς γιορτῆς ἄλλαζε. Ἀνάλογη συνεπῶς ἦταν καί ἡ πρακτική τῆς νηστείας. Ἔτσι διαμορφώνεται ἡ τάξη τοῦ διαιτολογίου τῶν μοναχῶν ὅλου τοῦ χρόνου στά μοναστηριακά τυπικά σέ ἕξι περιόδους νηστείας:

1. Ἀπό τό Πάσχα ἕως τῶν Ἀγ. Πάντων

59. Βλ. Θ. Ξ. Πάγκου, Νίκων ὁ Μαυρορείτης, σ. 228 καί σημ. 15-19.

60. Ὁ.π., σ. 232.

61. Αὐτόθι καί σημ. 34-35.

62. Ὁ.π., σ. 236.

63. Ὁ.π., σ. 240-246.

64. Ὁ.π., σ. 237 καί σημ. 53.

2. Νηστεία τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων

3. Ἀπό τήν ἑορτή τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων μέχρι τήν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀγίου Φιλίππου

4. Νηστεία τῶν Χριστουγέννων

5. Ἀπό τήν ἑορτή τῶν Χριστουγέννων ἕως τό Τριώδιο

6. Νηστεία τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς<sup>65</sup>.

Αὐτό τό πνεῦμα δέν ἐπικρατεῖ μόνο στή νομοκανονική καί μοναστική τάξη, ἀλλά ἀπασχολεῖ καί τό πολιτειακό δίκαιο. Στό νομοθετικό ἔργο τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνοῦ π.χ., «νεαρά διάταξις» ἀναφέρεται ἀκριβῶς στό ζήτημα «Περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ»<sup>66</sup>.

«Τοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ περὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ποῖαι μὲν τούτων ἄπρακτοι, ποῖαι δὲ ἐν μέρει μὲν ἄπρακτοι, ἐν μέρει δὲ ἔπρακτοι».

Τό κείμενο τῆς «νεαράς» καθορίζει τίς «τελείως ἀπράκτους» καί τίς «ἐν μέρει ἀπράκτους καί ἐν μέρει ἔμπράκτους» ἡμέρες, τίς ἀργίες δηλαδή ἢ τίς ἡμιἀργίες στόν κύκλο τῶν ἐργασιμῶν ἡμερῶν σέ ἀναφορά βέβαια μέ τή λειτουργία ἢ μή τῶν δικαστηρίων, δεῖγμα καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν βυζαντινῶν μέ βάση τίς δεσμεύσεις τοῦ ἐορτολογίου. Ὁ καθορισμός τῶν ἐργασιμῶν ἡμερῶν καί τῶν ἀργιῶν γιά τά δικαστήρια λειτουργεῖ ἀναλογικά μέ τόν προηγούμενο καθορισμό τῶν μεγάλων, μεσαιῶν καί μικρῶν ἐορτῶν πού καθορίζουν καί τήν περίπτωση τῆς νηστείας.

Ὁ διακανονισμός τῆς θέσης τῶν ἐορτῶν μέσα στό ἡμερολογιακό ἔτος, εἴτε γιά τήν πρακτική λειτουργία θεσμῶν τῆς πολιτείας εἴτε γιά τήν πρακτική λειτουργία τῶν μοναστηριῶν καί τῆς ἐκκλησίας, δηλώνει ὅτι ὑπῆρχε μιά ὁμιχλώδης κατάσταση γύρω ἀπό τά ζητήματα αὐτά, ζητήματα πού φαίνεται ὅτι ἀπασχολοῦσαν ἕναν εὐρύ κύκλο νομικῶν καί νομοκανονολόγων. Τό γεγονός ὅτι ὁ Ἰωάννης Κίτρους βρίσκεται μέσα στό χορό τῶν προσώπων πού συνδέονται μέ μιά τέτοια προβληματική δηλώνει ὅτι τό κῦρος του γύρω ἀπό τά νομικά-

65. Ὁ.π., σ. 247.

66. Βλ. Ruth Macrides, *Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder*, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Band 11], *Fontes Minores* VI, σ. 140-154.

νομοκανονολογικά ζητήματα ήταν ευρύτερα σεβαστό, έστω κι αν φαίνεται ότι ο τίτλος του ως επισκόπου Κίτρους τον περιορίζει σ' ένα μικρό επαρχιώτικο κύκλο λογίων, μιά άποψη πού, όπως είπαμε και στην αρχή, ανατρέπεται από τη στιγμή πού ο ίδιος, λόγω καταγωγής ή καθηκόντων, συνδεθεί με τό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης τή συγκεκριμένη εποχή. Σέ σύνδεση και μέ τό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης στό λιγοστό έργο του καθρεφτίζεται κυρίως μιά δυναμική ενός ανθρώπου πού μετέφερε στό χώρο της Πιερίας έναν ευρύτερο πνευματικό όρίζοντα, αυτόν τόν όρίζοντα πού χαρακτήριζε τήν κοινωνία τών λογίων της Θεσσαλονίκης στό τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα, όπου οι νομικές σπουδές και ή «Παλαιολόγεια αναγέννηση» είχαν ήδη ξεκινήσει<sup>67</sup>. Αυτός είναι, κατά τή γνώμη μου, ο χώρος πού ανέδειξε τήν προσωπικότητα του Ιωάννου Κίτρους, τόσο στή γενέτειρά του Θεσσαλονίκη, όσο και στόν όρθόδοξο κόσμο, αφού από τό «Σύνταγμα του Ματθαίου Βλάσταρη»<sup>68</sup> - έργο και αυτό του άκμαίου πολιτιστικού περιβάλλοντος της Θεσσαλονίκης - πέρασε τό όνομά του ανάμεσα στίς «αυθεντίες» της νομοκανονολογικής παράδοσης.

Η μικρή συλλογή τών αποσπασματικών αποκρίσεων-λύσεων του Ιωάννη Κίτρους στό χειρόγραφο της Μονής Μεταμορφώσεως τών Μετεώρων, όσο κι αν δέν συνιστά μεγάλη συμβολή στην ανασυγκρότηση του έργου του λόγιου ιεράρχη, αναδεικνύει τουλάχιστον μιά νέα διάσταση στην προβληματική γύρω από τήν προσωπικότητα και τίς ένασχολήσεις του. Αν λοιπόν τό κείμενο «εκ τών Νομικών Διατάξεων», μέ βάση τή σύγκριση πού κάναμε<sup>69</sup> και πού αποδίδει ένα όμοιοτρόπο περιεχόμενο ως άταύτιστο κείμενο, αποδοθεί τελικώς στόν Ιωάννη Κίτρους, τότε τό κείμενο του χειρογράφου τών Μετεώρων

67. Βλ. Β. Κασαρός, Γράμματα και πνευματική ζωή στή Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Τοις αγαθοις βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη Ιστορία και Πολιτισμός, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1997, σ. 196-197· πρβλ. Κ. Κωνσταντινίδη, Οι άπαρχές της πνευματικής άκμης, σ. 138-140. Βλ. και α) Σπ. Τρωιάνου, Οι δικαιοτικές σπουδές στή Μακεδονία κατά τόν 14ο αϊ. 6) Andreas Schmink, Thessalonicensische Jurisprudenz in der Palaiologenzeit (μελέτες υπό έκτύπωση στό Β' Συμπόσιο «Η Μακεδονία κατά τήν εποχή τών Παλαιολόγων», Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκ. 1992).

68. Βλ. Β. Κασαρού, Ο επίσκοπος Κίτρους Ιωάννης, σ. 133 (άνατ. σ. 51).

69. Βλ. παραπάνω, σ. 105-108.

δέν αποτελεῖ παρά μιά συντομευμένη μορφή τοῦ εὐρύτερου κειμένου, ἡ ὁποία διαιρέθηκε σέ μικρότερες ἐνότητες μέ καθοδηγητικούς τίτλους γιά πολύ πρακτικούς λόγους, ἰδιαίτερα μάλιστα μέ σκοπό νά περιληφθεῖ στό συμπυκνωμένο περιεχόμενο ἐνός μικροῦ χειρόγραφου εὐχολογίου. Στή διαδικασία αὐτή βοήθησε ἀσφαλῶς καί ἡ σχετική ἀπόκριση (ροθ' τῆς ἔκδ. J. B. Pitra) τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους πρὸς τόν Καβάσιλα.

Στό κείμενο πού ἐκδίδουμε στή συνέχεια, ἀπλῶς καί μόνο γιά νά ἀνασύρουμε τό σκόρπιο κειμενικό ἔργο τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Ἰωάννου, θά μπορούσε νά παραλειφθοῦν οἱ μικροί τίτλοι καί νά παρουσιαστεῖ ἐνιαία ἡ συνέχειά του. Ἔτσι θά φαινόταν ὡς περίληψη τοῦ εὐρύτερου κειμένου «ἐκ τῶν Νομικῶν Διατάξεων» πού συνοδεύει τό Appendix τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἀγ. Σάββα τό ὁποῖο ἐξετάσαμε. Προτιμήθηκε τελικά ἡ μορφή πού μᾶς παραδίδει τό χειρόγραφο.

Στήν ἔκδοση ἀποκατέστησα τό κείμενο, προτιμώντας ἀκόμη καί οἱ ὀρθογραφικές διαφορές τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου νά περαιοῦν στό ὑπόμνημα. Ἴσως ἡ ἔκδοση αὐτή νά γίνει ἀφετηρία γιά τήν ἐπισήμανση, ἐνδεχομένως, καί ἄλλων χειρογράφων<sup>70</sup>, τά ὁποῖα γιά τήν ὥρα λανθάνουν εἴτε γιατί περιέχουν ἀνεπίγραφα τά κείμενα εἴτε γιατί συμπιέζονται στό ἀπέραντο ὕλικό τῆς νομοκανονολογικῆς φιλολογίας.

70. Θά πρέπει νά μὴν ξεχνοῦμε ὅτι στά κείμενα τῶν Νομοκανόνων συχνά περιέχονται ἀποσπασματικά γινώμες τοῦ Ἰωάννη Κίτρους. Τό ἴδιο φαινόμενο ἀπαντᾶται καί στά περιεχόμενα τῶν εὐχολογιῶν ἢ τῶν μικρῶν ἐξομολογηταρίων. Γιά τό θέμα ὅμως αὐτό ἀπαιτεῖται εἰδική ἔρευνα.

## **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ**

φ. 201 Tit.: **ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΙΤΡΟΥΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ**

## **ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΕΙΔΗΣΙΣ ΑΚΡΙΒΗΣ**

### **1. Περί τῶν ἁγίων Θεοφανείων**

Ἐν ταῖς ἐντίμοις τῶν ἡμερῶν περὶ ἐνάτην ὥραν, μετὰ τὰς συνήθεις εὐχάς, ἐν ἄρτω μόνῳ καὶ ὕδατι καὶ λαχάνοις ἢ ἰσχάσιν ἢ φοῖνιξι τὴν χρεῖαν ἀποπληροῦμεν τοῦ σώματος, εἰ  
5. μή τις ἐνοχλοίῃ τούτῳ ἀσθένεια.

Ἐπεὶ, τοίνυν, κὰν τῇ πρὸ τῶν ἁγίων Θεοφανείων  
φ. 201<sup>ν</sup> ἡμέρᾳ προστεταγμένη νηστεύειν / μετὰ τὴν ἐσπερινὴν ὕμνω-  
δίαν καὶ τὴν συνημμένην ταύτῃ θείαν μυσταγωγίαν ἐπὶ τὴν  
σωματικὴν εἰώθαμεν ἰέναι τροφήν, οὐ μεταληπτέον ἐλαίου ἢ  
10. ἰχθύων. Εἰ γὰρ τῆς ἡμέρας ταύτης, τῆς παραμονῆς φημὶ τῶν  
ἁγίων Θεοφανείων, ἡμέρᾳ Κυριακῇ συνελθούσης, ὁ Θεόφιλος  
Ἀλεξανδρείας ἰσχάδων μόνον ἢ φοινίκων ἐπισκήπτει μεταλαμ-  
βάνειν, ὅσον φυλάσσασθαι τὸ ἐν Κυριακῇ δειχθῆναι μὴ νηστεύειν

1. Βλ. Ἐνισλείδης, Νηστεία, σ. 143-145.

1-2 Ἐν ταῖς - εὐχάς: πρβλ. Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), Ἀποκρίσεις, ἐκδ. J. B. Pitra, στ. 667. 3-5 ἐν ἄρτῳ - ἀσθένεια: ὁ.π. 11-13 Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, Juris Eccl. Graec. I, 646· πρβλ. Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), Ἀποκρίσεις, ὁ.π., στ. 668, 690.

Tit. εἰδισῆς cod. 1 Θεοφανίων cod. 2 ἐνάτην cod. 4 ἀπὸ πληροῦμεν cod. 5 ἐνοχλείῃ cod. 6 ἐπὲι cod. / Θεοφανίων cod. 7 προστεταγμένην cod: προστεταγμένοι an? / ἐσπερινήν cod. 8 ταύτην cod. 9 ἰέναι cod. 11 Θεοφανείων cod. / ἡμέρας Κυριακῆς συνελθούσης cod.

σχολῇ γ' ἂν ἐτέρα συμπεσοῦσης ἡμέρα λιπαρωτέρας τροφῆς  
φ. 202,15 ἀψάιμεθα. / Εἰ δὲ καὶ ἡ τῶν ἀγίων Θεοφανείων ἡμέρα ἐν  
Τετράδι ἢ Παρασκευῇ ἐπισταίῃ, καταλύομεν ταύτην ὡς λαμ-  
πρὰν καὶ μηδὲν ἐλάττω Κυριακῆς ἡγεῖσθε διὰ τὴν τῆς Ἀγίας  
Τριάδος φανέρωσιν.

## 2. Περὶ τῆς Διακαινησίμου

20. Καταλύομεν δὲ αὐτὴν γε τὴν Τετράδην καὶ τὴν Παρα-  
σκευὴν τῆς διακαινησίμου ἐβδομάδος, ἅτε μίαν ἡμέραν ἅπασαν  
τὴν ἐβδομάδα λογιζόμενοι ταύτην καὶ μηδὲν ἔλαττον τῆς  
Κυριακῆς τά γε εἰς λαμπρότητα φέρουσιν. Ταύτη τοι καὶ  
ἡμέρας ἐκάστης περὶ τὴν ἕω ἀναστασίμων εὐαγγελίων ἀνά-  
25. γνωσις γίνεται.

φ. 202<sup>v</sup>

## 3. Περὶ τοῦ Δωδεκαημέρου

- Καταλύομεν καὶ τὸ Δωδεκαήμερον εἰς ἀναίρεσιν τῆς  
τῶν Ἀρμενίων νηστείας. Οὗτοι γὰρ πρὸ τῶν Φώτων δωδε-  
καήμερον νηστεύοντες τοῦτο, οὕτω τὰς τρεῖς ἑορτὰς τῇ ε'  
30. τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς συνημμένως ἐπιτελοῦσι: τὸν Εὐαγγε-  
λισμόν, φημί, τὴν Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὴν Βάπτισιν μᾶλλον  
γε μὴν ἀμυδρῶς πως καὶ σκιωδῶς τῇ ὀλεθρίῳ καὶ μαρᾷ

2. Τίτλ.: Βλ. Ἐνισλείδης, Νηστεία, σ. 139,185.

20-23 καταλύομεν-φέρουσιν: πρβλ. Νικολάου Γραμματικοῦ, Συνοδικαὶ  
ἀποφάσεις, ἔκδ. J. B. Pitra, στ. 468 (κανὼν γ') καὶ PG 111. 397·  
Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, Ἀποκρίσεις, PG 138.1000 (ἐρώτ. νβ').

3. Τίτλ.: Βλ. Ἐνισλείδης, Νηστεία, σ. 140.

28 Ἀρμενίων νηστείας: πρβλ. PG 1.655 28-31 Οὗτοι - Βάπτισιν: πρβλ.  
Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), Ἀποκρίσεις, ἔκδ. J. B. Pitra,  
στ. 670 31. Ἰχάνιος: πρβλ. Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους),  
ὁ.π. στ. 670: ὅς καὶ Ἐχάνιος ὀνομάζεται.

15 Θεοφανίων cod. 17 μὴ δὲν cod. / ἡγεῖσθαι cod. 21 εὐδομάδος  
cod. / ἅτε cod. 22 μὴ δὲν cod. 24 ἐκάστης cod. 31 μᾶλλον cod. 32  
ὀλεθρίῳ cod.

δόξη τοῦ σφῶν αἰρεσιάρχου - Ἰσχάνιος αὐτῷ ὄνομα - ἐντεῦθεν  
 τιθέμενοι, φαντασία καὶ οὐκ ἀληθεία τὴν τοῦ Θεοῦ λόγου  
 35. οἰκονομίαν λέγοντος γεγενῆσθαι.

φ. 203

#### 4. Περὶ τῆς Ἀποκρέου

Καταλύομεν καὶ τὴν πρὸ τῆς Ἀπόκρεω ἄπασαν ἐβ-  
 δομάδα, ἕτερον πονηρὸν ἔθος τῶν αὐτῶν Ἀρμενίων ἀνά-  
 στατον ἐντεῦθεν τιθέμενοι· νηστεύειν γὰρ οὗτοι κὰν ταύτη  
 40. διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ κυνός, ὃ ἐπώνυμον ἦν Ἀρτζιβούριος  
 διὰ τὸ προϊέναι καὶ μηνύειν τὴν ἐν πόλεσιν ἢ κώμαις ἐπιδημίαν  
 τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Σεργίου. Ὁ γάρ Ἀρτζιβούριος τῇ  
 τῶν Ἀρμενίων διαλέκτῳ «μανδάτωρ» ἐρμηνεύεται· ὃν πενθή-  
 σας ὁ Σέργιος ὑπὸ θηρίων βρωθέντα, ἐπέσκηψε πᾶσι τοῖς  
 45. Ἀρμενίοις νηστεύειν / ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις ὑπὲρ τῆς τοῦ  
 φ. 203<sup>ν</sup> κυνός τελευτῆς καὶ κατηφειᾶν ἐτησίμως καὶ σκυθρωπάξειν  
 εἰ καὶ συγκαλύπτειν τὸ αἰσχρὸν μηχανώμενοι, εἰς ἀνάμνησιν  
 τῆς τῶν Νινευϊτῶν νηστείας ἰσχυρίζονται ταύτην ἐπιτελεῖν.

4. Τίτλ. Βλ. Ἐνιολεΐδης, Νηστεία, σ. 102-104, 106.

40-47 Ἀρτζιβούριος-μηχανώμενοι: πρβλ. Ἀναστασίου Καισαρείας, Περὶ  
 τοῦ Ἀρτζιβουρίου, ἔκδ. Σπ. Παπαδοπούλου, στό Τυπικόν τοῦ Ἀγ. Σάββα,  
 σ. 239· Περὶ τῆς δυσσεβοῦς θρησκείας τῶν κακίστων Ἀρμενίων, PG 1,  
 στ. 658. Νικολάου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Κανόνες, PG 111,  
 στ. 404· πρβλ. τοῦ ἰδίου, Κανόνες, ἔκδ. J. B. Pitra, στ. 470· Θεοδώρου  
 Βαλσαμῶνος, Ἀποκρίσεις, PG 138, στ. 1000· Δημητρίου Χωματηνοῦ  
 (=Ἰωάννου Κίτρου), Ἀποκρίσεις, ἔκδ. J. B. Pitra, στ. 670· Νικηφόρου  
 Καλλίστου-Ξανθοπούλου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, PG 147, στ. 441, 444.  
 48 τῶν Νινευϊτῶν: πρβλ. Ἰωνᾶς 3.7-8.

32 μιὰρὰ cod. 33 αἰρεσιάρχου cod. / Ἰσχάριος cod. / ὄνομα cod. 35  
 οἰκονομ(ίαν) cod. 37-38 ἐυδομάδα cod. 39 κὰνταύτην cod. 40  
 ἀπόλειαν cod. 42 σεργίου cod. / ἀρτζιβούριος cod. 43 ἀρμενίων cod.  
 44 σέργιος cod. / βρωθέντα cod. 45 ἀρμενίοις cod. 46 ἐτησίμων cod.:  
 ἐτησίως an? 47 μηχανόμενοι cod. 48 νηνευϊτῶν cod.

## 5. Περὶ τῆς Τυροφάγου

50. Κατὰ μέντοι τὴν Τυροφάγον ἅπασαν οἱ λεγόμενοι Τετραδῖται μεγάλην ἄγουσι νηστείαν καὶ εἰς τὴν τούτων ἀνατροπὴν ἡμεῖς τὰς νηστίμους ἴσα τοῖς ἀνηστίμοις καταλύομεν.

## 6. Περὶ μετὰ τὴν Διακαινήσιμον ἑβδομάδα ἕως τῆς Πεντηκοστῆς

- Μετά δὲ τὴν Διακαινήσιμον ἄχρι τῆς Πεντηκοστῆς / φ.204, 55. ἐν ταῖς Τετράσι καὶ Παρασκευαῖς τὴν μέχρι ἐνάτης οὐ φυλάττομεν νηστείαν, ἀλλ' εἰ καὶ τὴν ἐδωδὴν τοῦ τυροῦ καὶ κρέατος παραιτούμεθα αἰδοῖ τοῦ ἀποστολικοῦ κανόνος, ἀλλὰ τὴν ἐλαίου καὶ ἰχθύων προσιέμεθα ὅτι ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις εἰ καὶ μνείαν τῆς τοῦ Κυρίου Σταυρώσεως ποιούμενοι, τὰ τῇ
60. Σταυρῶσει προσήκοντα τροπάρια ψάλλομεν ἀλλὰ καὶ ἀναστάσιμα τούτοις συνάδομεν, ὥς καὶ ταῖς ἄλλαις, τὰ κατα-  
νυκτικὰ παραμύγνυμεν.

## 7. Περὶ τῆς Τετράδας τῆς Μεσοπεντηκοστῆς

Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ Τετράδι τῆς Μεσοπεντηκοστῆς ἀναστά-  
φ.204<sup>ν</sup>, 65. σιμα μὲν εἰώθαμεν ψάλλειν τροπάρια / οὐ μὴν καὶ σταυρώσιμα

5. Τίτλ.: Βλ. Ἐνιολείδης, Νηστεία, σ. 104-105.

51 τετραδῖται: πρβλ. Νικηφόρου πατριάρχου, κανόνες, PG 100, στ. 864· Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), Ἀποκρίσεις, ἔκδ. J. B. Pitra, στ. 670-671.

6. Τίτλ.: Βλ. Ἐνιολείδης, Νηστεία, σ. 138-139.

54-57 Μετὰ δὲ τὴν Διακαινήσιμον - κανόνος: πρβλ. Νικολάου Γραμματικοῦ, ἔκδ. J. B. Pitra, σ. 468 (καν. γ')· Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), Ἀποκρίσεις, ἔκδ. J. B. Pitra, στ. 671. 57 ἀποστολικοῦ κανό-  
νος: Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἀριθ. ξθ'.

7. Περὶ τῆς τετράδος τῆς μεσοπεντηκοστῆς: πρβλ. Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), ὁ.π., στ. 671-672.

52 νηστείοις cod. 55 ἐννάταις cod. 61 συνάδομεν cod. 62 παρὰ  
μύγνυμεν cod. 64 Αἱ δὲ cod.

κρεῶν δὲ ἢ τυροῦ κατάλυσιν οὐ ποιούμεθα· εὐαγγέλιον γὰρ ἀναστάσιμον ἐν τῷ ὄρθρῳ οὐκ ἀναγινώσκομεν, ὥς ἐν τῇ Τετράδι καὶ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ κρεωφαγοῦμεν ἐν ταύτῃ.

70.

#### 8. Περὶ τῆς Τετράδας τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως

Ἄλλ' οὐδὲ ἐν τῇ Τετάρτῃ τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως, διότι εἰ καὶ τὸν ἀναστάσιμον κανόνα ψάλλομεν ἐν ταύτῃ,  
75. ἀλλὰ σὺν αὐτῷ καὶ τὰ τῆς Ἀναλήψεως συνάδομεν προεόρτια καὶ οὐδὲ εὐαγγέλιον ἐν τῷ ὄρθρῳ ἀναστάσιμον.

#### 9. Περὶ τῆς ἐβδομάδος τῆς Πεντηκοστῆς

[...]

8. Τίτλ.: Βλ. Ἐνισολείδης, Νηστεία, σ. 192.

71-75 Ἄλλ' οὐδέ ἐν τῇ Τετράδι - ἀναστάσιμον: πρβλ. Δημητρίου Χωματηνοῦ (=Ἰωάννου Κίτρους), ὁ.π., στ. 672.

9. Τίτλ.: Βλ. Ἐνισολείδης, Νηστεία, σ. 138-139.

67 ὄρθρῳ cod. 69 κρεωφαγοῦμεν cod. 70 ἀναλήψεως cod. 74 συνάδωμεν cod. 75 ὄρθρῳ cod. 76 εὐδομάδας cod.



μετὰ τὴν ἐπερίρρωσιν αὐτῶν· καὶ  
τὴν συνήθειάν ταύτην ὁ μὴ γινώσκων  
ὅτι τὴν σωμὴν ἴσχυαι ἰέναι.  
τροφὴν· οὐ μετὰ τὴν πάλαι  
ἡλικίαν· ἰσχυρὴ τῆς κλῆρος ταύτης  
τῆς πρᾶμορνης φησὶ· ὡς αὖτε  
θεοφανὴς κλῆρος ἐκ σωμῶντος  
ὁ θεόφιλος ἀλεξάνδρις ἰσχυρὴν  
μόνον· ἢ φοινίκων ἐπισκύνων  
μετὰ λαμβάνειν· ὁ δὲ φυλάττει  
αὐτὸ τὸ ἔκ τῶν ἀρχαίων μνηστῶν  
σχολήσαν· ἐπεὶ συμποσίους ἐκ  
μετὰ· ἡ γὰρ ποτε τῆς φησὶ αὐτῶν·

Εἰδὲ καὶ ἡ ὥρᾴ θοοφάνη καὶ  
 ὅτι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ  
 ἡ οὐκ ἐπὶ τὴν ὥρᾴ θοοφάνη καὶ  
 ἡ οὐκ ἐπὶ τὴν ὥρᾴ θοοφάνη καὶ  
 ἡ οὐκ ἐπὶ τὴν ὥρᾴ θοοφάνη καὶ  
 ἡ οὐκ ἐπὶ τὴν ὥρᾴ θοοφάνη καὶ

[illegible]

πρὶς δὲ διενεμέσθαι :

**Κ**αλαδοὺ καὶ τὸ διενεμέσθαι,  
 φ' εἰς ἀνάγεισιν τῆς ὡν δρῶν μὴ γινώσκουσιν  
 οὗτοι γὰρ πρὸς ὧν φ' εἰς δὲ διενεμέσθαι  
 αὐτοὺς νηφθῶντες τοῦτο, οὐδ' αὖ τὰς ἑξ  
 ἑορταῖς· τῇ ἐ' τοῦ ἱεροῦ μηνος ἑ  
 μηνὺς ἐπιτελοῦσι· τὸν ἑξ ἑορταῖς  
 φημι· τὴν χυβήρην, καὶ τὴν ἑ  
 πτίσιν· ἀλλοι γὰρ μὲν ἀμυδρῶς  
 πῶς καὶ σκέωδως· τῇ ὁ λειθρία καὶ  
 ἀμυδρὰ δὲ καὶ τοῦ σφῶν ἀρεσιδράχου  
 ἰχθύος αὐτῶν ὅρον, ἐν τῷ θινεῖ  
 θείμῃ· φ' δὲ τὰς αἰα, καὶ οὐ καλῶς  
 τὴν τοῦ θυλόλου οἰκοδομῇ γινώσκον  
 τοὺς γινώσκοντες :

πρὸς τὴν αὐτὴν ἑ :

**Κ**αλαδοὺ καὶ τὴν πρὸς τῆς ἀποκρί  
 φ' ἀπαθὴν ἐδιδόμει· ἐπεὶ πρὸς πρὸς  
 ἑθὺς τῶν αὐτῶν ἀρματῶν ἰδὲ ἀποκρί  
 ζῆς τὰς ἐν τῇ ἐμῇ· νηφθῶσιν γὰρ  
 οὗτοι καὶ τὰς αἰα, ἀλλ' ἡν δὲ ἀποκρί  
 πῶς κυνός· ὡς πρὸς μὲν ἡν δὲ τῇ  
 βούριος· ἀλλ' ἡν δὲ πρὸς ἑνὶ καὶ μὲν  
 νύφην τῇ ἐν πῶς αἰα καὶ καὶ  
 πῶς καὶ τὸν διδασκαλίου αὐτῶν,  
 σιμίου· ὁ γὰρ ἀρτῆς βούριος, τῇ ὡς  
 δρῶν καὶ διαλέστω, μὲν δὲ ὡς  
 ἐμὴν γινώσκον· ὅν πρὸς τῇ αἰα ὅς τῇ  
 ἑπὶ τῇ ἐν πρὸς τῇ αἰα, ὡς πῶς  
 καὶ πῶς τῇ δρῶν αἰα, νηφθῶσιν :

ἐν ταῖς ταῖς ἡμέραις, πρὸς τὰς  
 τοῦ κυνὸς τελευτῆς καὶ κατὰ  
 φθῶν ἑθνομῶς καὶ σκυθρωπῶ-  
 ζειν· ἡ καὶ σκαλὺ παρὶν δ' αἰσχρὸν  
 μαχαρόμῃ, εἰς ἀναμνησιν τῆς  
 τοῦ νηλεῶν νηστῆς ἰσχυρίσιν  
 ταῦτ' ἐπὶ Τελειῶν· ἡ δὲ τὴν τῶν  
**Κ**αὶ αὐτῷ τοῖς τῶν τυροφάγων ἀπα-  
 ροῖς ἰσχυρίσιν τε βιβλίου καὶ ἀποστόλων  
 ἡ δὲ καὶ ἡ δὲ τὸν ὡν ἀναφορὰ πρὸς  
 ἡμεῖς τὰς νηστῆς· ἡ δὲ τῶν ἀν-  
 ἡμεῖς καὶ αὐτῶν· ἡ δὲ τῶν  
 διακαίνῃ καὶ αὐτῶν τῶν  
**Μ**ετὰ τὸ δὲ ἀκαρπύον μαχαλὶ  
 τῆς

ἐν ταῖς ταῖς ἡμέραις, πρὸς τὰς  
 τῶν μαχαλὶ τῶν τοῦ κυνὸς τῶν  
 μαχαλὶ τῶν τοῦ κυνὸς τῶν  
 τυροφάγων καὶ αὐτῶν τῶν  
 δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ αὐτῶν τῶν  
 τῶν ἀποστόλων καὶ αὐτῶν τῶν  
 ὅτι ἐν ταῖς ταῖς ἡμέραις, ἡ δὲ  
 καὶ αὐτῶν τῶν τοῦ κυνὸς τῶν  
 τῶν ἀποστόλων καὶ αὐτῶν τῶν  
 ἡ δὲ καὶ ἡ δὲ τῶν ἀποστόλων  
 δὲ καὶ ἡ δὲ τῶν ἀποστόλων  
 οὐκ ἔστιν ἡ δὲ τῶν ἀποστόλων  
**Α**ὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ αὐτῶν τῶν  
 ἀποστόλων καὶ αὐτῶν τῶν

